

Auzoak langile identitateen sorreran. Iruñerriko adibidea

Les quartiers dans la formation des identités des travailleurs. Le cas de Pampelune et sa région.

Los barrios en la formación de las identidades obreras. El caso de Pamplona y su comarca.

Perez Ibarrola, Nerea.¹
UPNA-NUP

BIBLID [1136-6834, eISSN 2386-5539 (2017), 41; 127-159]

Recep.: 2017.09.10

Acep.: 2017.10.10

Auzoaren esparruak langile identitateen sorreran eta adierazpenean duen papera geroz eta gehiago kontuan hartzen da frankismoaren garaiko langileriar buruzko azterketetan. Langileen bizitokiak diren heinean, berauetan bizi diren esperientziak eta abiatzen diren berezko antolakuntza zein borroka formak aipatu identitateen eraketa prozesuen partetzat hartuak izaten hasi dira. Artikulu honek Iruñerriko auzoak ditu hizpide, adibide zehatzetan oinarrituta, aipatu paperaren funtsa azaltzeko.

Giltz-Hitzak: Auzoa, langileria, Iruñerria, Frankismoa, auzo-mugimendua, esplotazioa, identitatea.

El papel desempeñado por los barrios en la formación de las identidades obreras bajo el franquismo es un tema relevante. Sus lugares de residencia, experiencias, formas organizativas y de lucha contribuyen también a la formación de su identidad. El presente artículo se centra en los barrios de Pamplona y su comarca como estudio caso para explicar la formación de una identidad obrera.

Palabras-clave: Barrio, trabajadores, Pamplona, franquismo, movimiento vecinal, explotación, identidad.

Le rôle joué par les quartiers dans la formation des identités ouvrières sous le franquisme est un thème pertinent. Leurs lieux de résidence, leurs expériences, leurs formes d'organisation et leur lutte contribuent également à la formation de leur identité. Cet article met l'accent sur les quartiers de Pampelune et sa région comme étude de cas pour expliquer la formation d'une identité ouvrière.

Mots-clés: Quartier, travailleurs, Pampelune, Francoisme, mouvement de quartier, exploitation, identité.

1. UPNA-NUP
Arrosadiako Campusa, Geografia eta Historiako Departamentua
31006 Iruñea
nerea.perez@unavarra.es

1. SARRERA

Azkeneko urteetan, XX. mendeko 80. eta 90.eko hamarkadetan egonkortu zen frankismoaren garaiko langile mugimenduaren berrantolakuntzari buruzko interpretazio markoa zabaldu egin da. Izan ere, azterketa ildoak ugaritu eta aberastu dira, arreta hala langileen egoera eta ingurune sozialean nola baldintza sozial eta politikoetan -gatazka soziala, langile mobilizazioa edota aldaketa instituzionalak-aldi berean jarriz eta bi plano hauek elkarri nola eragiten dioten azaleratuz. Modu honetan, frankismoaren garaiko langile mugimenduaren historiografian gai berriak jorratzen hasi dira, hauei esker, urte hauetan, langile identitatearen sorrera eta adierazpenari buruzko narrazio historiko bat osatzen joan delarik. Gai berri hauek, hein handi batean historia sozialaren elementuak barneratzen eratorri dira. Arreta protagonistengan jartzea eta langile militanteen bizi eta militantzia ibilbideak aztertzea, adibidez, jendea langile mugimendurekin bat egitera, hots, langile erakundeetan antolatzea zerk bultzatu zuen aztertzeko ildo bilakatu dira. Hau izan zen, hain zuzen ere, Javier Tebar eta bere ikerketa taldearen abiapuntua² eta aipatu langile militanteen bizi eta militantzia ibilbideak, langileek jarduten zuten bi esparru nagusietan, fabriketan eta auzoan, aztertzeko aurreikusitako zuten.

Zentzu honetan, esplotazioa gordinki pairatzen den esparru eta antolakuntza zein gatazka gune izategatik fabrika orain arte langileen berezko agertoki nagusia izan den arren, aipatu berrikuntza historiografikoei esker auzoak geroz eta garrantzi gehiago du langile bizitzaren, langile antolakuntzaren eta gatazka sozialaren eszenatoki gisa. Ez dira gutxi frankismoaren garaiko langile mugimenduaren antolakuntza eta diktaduraren kontrako oposizioaren artikulazioa ikertzerakoan, prozesu hauek ematen diren esparrutat hartuta, auzoak (hauen sorrera eta bilakaera, berauetan osatzen diren auzoteriak, abiatzen diren borrokek) aztertzen dituzten historialariak, batez ere tokian-tokiko azterketetan³.

2. Ikusi TEBAR HURTADO, Javier, "Entre el barrio i la fàbrica. Cultures de la militancia sindical a l'àrea metropolitana de Barcelona (1939-1988)". In *Revista d'etnologia de Catalunya*, 25. zkia, 2004; 136-140 orr.

3. Auzo azterketarako berezko guretzat definitzeko aurrekaria Mari Carmen García Nietok ipini zuen, GARCÍA NIETO, María Carmen, "Marginalidad, movimientos sociales, oposición al franquismo. Palomas, un barrio obrero de Madrid, 1950-1980". In TUSELL, Javier, ALTED, Alicia eta MATEOS, Abdón (koord.), *La oposición al régimen de Franco*, II. Liburukia, Madril: UNED, 1990; 129-147 orr. Azken urteotan gaia gehien landu duen autorea Xavier Domènech izan da, ikusi, besteak beste, DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cuan el carrer va a deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi politic. Sabadell (1966-1976)*, Bartzelona: Abadia de Montserrat, 2002, DOMÈNECH SAMPERE, Xavier "La otra cara del milagro español. Clase obrera y movimiento obrero en los años del desarrollismo". In *Historia Contemporánea*, 26. zkia, 2003; 91-112 orr edota DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo. Lucha de clases, dictadura y democracia (1939-1977)*, Bartzelona: Icaria, 2012. Ildo horretan landu zen auzoaren gaia berriki burututako doktore tesi batean, PEREZ IBARROLA, Nerea, *Langile klase berri baten eraketa. Iruñerria (1956-1976)*, Emilio Majuelo Gilek zuzendutako doktore tesia, Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Geografía eta historiako Departamentua, 2016.

Artikulu honen helburua Iruñerriko auzoek frankismoaren garaiko langile identitatearen sorreran eta adierazpenean izan zuten papera azaltzea da. Bi ardatz nagusi jorratuko dira horretarako: 1) Auzoa, fabrika bezala, esplotazio unitate bezala, bizilagunak euren artean berdindu egiten dituen esparru bezala aztertzea eta 2) Auzoa esperientziak partekatzeko eta kolektiboki jarduteko, sareak sortu ziren komunitate bezala aztertzea.

2. AUZOA. LANGILERIAREN KOKALEKU

50 eta 60.eko hamarkadetan Iruñeak bizi izan zuen hazkunde azkarrak, hiri espazio desberdinak osatu zituen. Honela, langileei berezkoak izango zitzaizkien gune berriak sortu ziren: auzoak. Hauek, aparteko errealitate autonomoak osatu zituzten hirietan. Gaizki planifikatutako, oker urbanizatutako, nabarmenki gainpopulatutako eta zerbitzurik gabeko zonaldeak ziren, burgesiaren bizitza eta kultura garatzen ziren erdiguneetatik bereizirik zeudenak.

Auzo hauek periferian kokatzen ziren, hirigunetik aparte. Iruñerriko kasuan bereizketa hori lehenik eta behin fisikoa zen, iparraldean hirigunearen eta periferiaren artean Arga ibaia baitzegoen muga lanak egiteko eta hegoaldean, terraza batek eragindako malda. Horretaz gain, periferia eta bertan sortu ziren auzoak industria-gune gisa eta gizarte sektore xeheen bizitegi-gune gisa definitu ziren, alde batetik kanpoaldean kokatutako industrialde eta fabriken bitartez (Imenasa metalgintzaren arloko enpresa garrantzitsua Donibane auzoan zegoen, Penibérica eta Campsa industria kimikoak Sanduzelai auzoan, Super Ser etxetresna elektrikoaren fabrika handia Arrosadian, Potasas enpresako fabrika eta meategia Beriain udalerrian, nekazal makineria egiten zuen Motor Ibérica Noainen, papergintzaren sektoreko Onena fabrika Atarrabian eta Authi automobilgintza handia kokatzen zen Landabengo industrialdea Arazurin) Iruñerriko industria-gerrikoa sortuz; eta bestetik, ingurubideko auzo eta udalerrietan, etxebizitza merkea sustatuz.

XX. mendearen lehen herenean berez ezin da Iruñeko hiri espazioaren banaketa sozial eta funtzional batez hitz egin. Plaza militarra izateagatik ezin zen harresitik kanpo eraiki eta ondorioz, etxebizitzaren eraikuntzarako, hiri esparru bakarra aurreikusten zen, bertan langileen, ertain klaseen eta burgesiaren bizitokiak nahastuta eta integratuta agertzen zirelarik⁴. 20.eko

4. "II. Zabalgunearen eraikuntzaren aurretik nafar hiriburuaren ezaugarri nagusiak, nahasketa soziala [K] [iragartzen zuen] hiri esparru desberdindugabe bat izan zen [...] Alde Zaharraren baitan nobleagoak ziren zonalde batzuk zeuden arren, ohikoena zen 'pobreak' eta 'aberatsak' elkarrekin, kale berean eta are eraikin berean, bizitzea", LARRAZA, María del Mar, *Aprendiendo a ser ciudadanos: retrato socio-político de Pamplona, 1890-1923*, Iruñea: Eunsa, 1997.

hamarkadan hasi zen bigarren zabalgunearen eraikuntzak, zuzenean eta zeharka, nolabaiteko klase izaera azaltzen zuten populazio asentatze berriak sortu zituen hirian. Zabalgunearen eraikuntza lanek langile populazioa erakarri zuten. Honek, langile etxebizitzaren eskaria biderkatu zuen, etxebizitza arazo larri bat zela eta hiria zabaltzea eta hiri esparru berriak sortzea beharrezkoa zela iragarriz. Baina zabalgunea ez zen langile populazioaren etxebizitzaren arazoarentzako konponbide bat, izan ere burgesiarentzako hiri esparru bereizi bezala osatzen ari zen eta populazio apal hura kokatzearen, hiri ingurunean, kontrolik gabeko eraikuntza anarkiko bat hasi zen agertzen⁵. Hiritik bi kilometrotara, iparraldeko tren geltokiaren zonaldean,aldi berean industria gune eta bizigune zen nukleo bat zegoen; Arrotxapea eta Magdalena auzoan, landa etxeez osatutako eraikuntza moldeak ari ziren agertzen; eta Donibane, Etxabakoitz, Iturrama edota Mochuelo auzoetan populazio nukleo berriak jaiotzen ari ziren ⁶.

Orduz geroztik, nolabait, hiri zonaldeen artean bereizpen geografiko eta sozial bat ezarri zen. Arrotxapea auzoarena adibide adierazgarria izan zen, 1920 urterako jada langile izaerako errebalaren profila azaltzen baitzuen. Iparraldeko periferian, harresietatik kanpo eta Arga ibaiatz beste aldera kokatuta, industria bakan batzuek, baratzeek eta etxebizitza apalez osatutako populazio nukleoa zen. Hirigunetik bereiztuta egoteak, bizilagunen jatorri sozial definituak, bizitokia eta lantokia auzoan izateagatik populazioak hiria apenas ez zapaltzeak eta auzo komunitate bati zegozkion harreman zein loturen biziagotzeak, berezko auzo kontzientzia argia sortu zuten bertan. Bereiztasun hau biztanleen jarrera politikoetan ere azaleratzen zen eta Iruñeak, orokorrean, tradizionalismo politikoarekiko joera azaltzen zuen garai batean, Arrotxapea bezalako kanpoko auzoetan, sozialismoa, errepublikanismoa eta nazionalismoa bezalako ideia eta hautabide politiko berriak, inon baino indartsuago agertzen ziren⁷.

XX. mendearen bigarren erditik aurrera, industrializazio eta hiri kontzentrazio prozesuek ezaugarri sozial oso definituak zituzten esparru fisiko berriak, Iruñeko auzoak, sortu zituzten. 50.eko hamarkadan, Iruñaren hazkundea, hiri espazioa zabalduz bideratu zen. Harresietatik kanpo, iparraldeko zein hegoal-

5. Ikusi SAINZ PASCUAL, Zuriñe eta PEREZ IBARROLA, Nerea, "Transformación urbanística y evolución socioeconómica de una ciudad". In LARREA, Andeka (koord.), *Euskal Hiria: reflexión sobre la ciudad y las ciudades vascas*, Bilbo: ex liburuak, 2012; 105-159 orr., 130 orr. Are gehiago, mendearen hasieran Arrotxapeako eta iparraldeko tren geltokiko lehenbiziko populazio kokaguneez hauteskunde barruti bat osatzen zuten. Ikusi LARRAZA, María del Mar, *Aprendiendo a ser... op. cit.*, 85 orr.

6. Mochuelo auzoa 20 eta 30.eko hamarkadetako kontrolik gabeko eraikuntza anarkikoaren adibide izan zen. Lehenbiziko populazio nukleoa landa munduko ezarmenduen itxura izan zuen baratzeek, oilotegiek, untxitegiek, txerritegiek eta etxolek osatzen zuten. 30.eko hamarkadan, auzoa, zenbait etxola barreiatuek osatzen zuten eta hiriko zonalde pobreenetako bat zen. Ikusi SUBIZA, Blas eta ARROYO, Vicente, *Historia y recuerdos del mochuelo*, Iruñea: Lamiñarra, 2011, 25-34 orr.

7. LARRAZA, María del Mar, *Aprendiendo a ser... op. cit.*, 221 orr.

deko periferietan, hiri esparru berriak sortu ziren eta oraingoan bai, haietariko bakoitzari, ordenadun hierarkia batetik eratorritako funtzionalitate bat egokitu zitzaion. Honekin, hiriaren banatze klasista moduko bat igartzen hasi zen, funtzionalitatearen arabera hiri esparru berrien sorrerak, egiazko gizarte estratifikazio bat azaldu baitzuen. Esate baterako, zonalde industrial gisara xedatutako hiri esparruei, langile populazioaz osatutako esparru sozialak egokitu zitzaizkien, erabileran eta osaera sozialean, argi eta garbi, hirigunetik bereizten zirelarik. Zentzu honetan, hiri esparruak irizpide sozioekonomikoak jarraituta eratu zirela esan daiteke.

Hiri esparruaren espezializazioa edo “zonifikazioa” Iruñean gerraostean definitu zen, 1940an, harresietatik kanpo eraikitzeke udal arautegiek aurreko hamarkadetan periferian sortutako etxegintza (Arrotxapea, Magdalena, Mochuelo, Donibane) partzialki ordenatzen saiatu zirenean. Izan ere, udal arautegi hauek erabileraren arabera hiri esparruen definizio bat aurrekusi zuten: hegoaldean eta mendebaldean bizitegi-gune bat osatu zen; Iparraldean aldiz, langile populazioaz osatutako gune industrialak. 1957ko Hiri-Antolamendurako Plan Orokorrak joera hau are gehiago indartuko zuen. Honek, hiri esparruen espezializazioa biziagotu zuen, jada osaeran eta funtzionaltasunean bereizten ziren guneak egonkortu zituelarik: goi-lautada, Iturruma, Ermitagaña eta Donibane, kalitatezko bizitegi gune bihurtzen zen maldan behera zabaltzen zen hala hegoaldeko periferiaren aurrean –Arrosadia eta Etxabakoitz auzoak-, nola ibaiak bestaldeko zonaldearen aurrean; hemen, Txantrean, Arrotxapean, Sanduzelain, Berriozarren, Antsoainen, Burlatan edota Atarrabian, tailer, biltegi eta fabrikekin batera, etxebizitza merkearen eraikuntzarako promozioen bitartez, langile populazioa biltzen zen⁸.

Hiriaren hazkunde prozesua bera, zonifikazio honen mesedetan bideratu zen. Aldez aurreko harresitik kanpoko populazio gune txiki eta barreiatuetatik abiatuta gauzatu zen, etxebizitza berrien eraikuntza sustatuta. Berauetan, Iruñeko auzo berriak sortu ziren. Hauek, hirigunetik bereiztuta egon ziren hasieratik, bai geografikoki eta baita sozialki ere. Bereizketa geografikoa oso agerikoa zen, harresietatik kanpo eta ibaiak beste aldera kokatzen ziren ezarmenduak baitziren. Bereizketa soziala, berauetan sustatu zen etxebizitza merkearen eraikuntzaren ondorio izan zen, honek langile populazioaren kontzentrazioarako gune bezala itxuratu baitzituen.

Esan bezala, Arrotxapea auzoa harresietatik kanpo kokatzen zen alde aurreko populazio nukleo txikia zen. Erabilera definitua zuen hiri esparrua zen, bai Iruñea elikatzen zuten baratzeen eta hiriko industria goiztiarren kokaleku zelako eta baita bertan jatorri apaleko populazioa (langileak, ortuzainak) bilt-

8. Ikusi OLIVA, Jesús eta RIVERA, María José, “Utopías y sentidos de habitar la ciudad dispersa: estrategias residenciales en el área metropolitana de Pamplona-Iruñea”. In *Zainak Cuadernos de Antropología y Etnografía*, 23. zkia, 2003; 137-153 orr., 137-153 orr.

zen zelako ere. 50. eta 60.eko hamarkadetan Arrotxapeak aldaketa sakonak bizi izan zituen. Ibai ondoko auzo zaharreko baratzeak desagertuz joan ziren, fabrika eta enpresa garrantzitsuen kokatzearekin (Iwer fabrika handian egoitza zuen Matesa edota Huarte enpresa taldeko Perfil en Frío) lurzoruaren industria espezializazioa indartzen zen bitartean. Etxebizitzak biderkatu ziren eta 50.eko hamarkadatik aurrera, Marcelo Celayeta etorbidea, neurri handi batean babes erregimenekoak ziren etxebizitza multzoez bete zen, hiriko kale luzeenean eta jendeztatuenean bilatu zelarik. Auzoaren hazkundera bideratzeko, etorbide honen bi aldeetara eraiki zen: hamarkadaren hasieran udalak sustatu zituen eta errenta baxukoak ziren San Pedro auzoko etxeak; El Salvador etxebizitza kooperatibaren ekimenez eraikitako multzoak; kooperatiba erregimeneko Osoz etxebizitza sailak; edota Abonos Químicos enpresak langileentzat egin zituen Santa Engraciako etxe blokeak.

Antzeko zerbait gertatu zen Sanduzelai auzoan. Auzo berria, iparraldeko tren geltokiaren inguruan jaio zen alde zurreko ezarmendu batetik abiatuta sortu zen. Arrotxapeakoa bezala, jatorrizko nukleo horrek etxebizitza multzoak, fabrikak eta tailerrak barne hartzen zituen eta langile populazioa biltzen zuen, hiri esparruaren erabilera eta populazioaren ezaugarri sozialetan nolabaiteko espezializazioa atzematen zelarik. 60.eko hamarkadan abiatu zen “Sanduzelai” modernoaren eraikuntzak, jatorrizko bereiztasun horiek sakondu zituen. Alde batetik, lurzoruak hasiera batean industria eremu bezala definituta zeudenez, zonaldean fabrika garrantzitsuak kokatu ziren (Penibérica, Campsa). Bestetik, bertara erakarri zen populazio berriak langile jatorrikoa izaten jarraitzen zuen. Honetaz gain, Sanduzelai, hiri esparru oso berezia izan zen itxuran ere. Izan ere, industria guneen eta biziguneen arteko nahasketak, fisonomia oso berezia eratu zuen, etxeak inguratzen zituzten fabrikak edota eraikinen arteko espazio hutsetan azaltzen ziren erabilera industrialerako etxabeak, auzoaren berezko elementu bilakatuz. Etxebizitzak industria gune bezala definitutako lurzorueta eraiki izanak auzoaren biziegokitasunerako baldintzak izugarri narritu zituen eta horregatik, zonalde hau, bizi kalitate gutxiko bizitokitatzat estimatua izan zen denbora luzez⁹.

1950ean, Iparrekialdean, ibaiaren bestaldera eta jatorrizko Magdalena nekazal eta baratze gunearen ondoan, Txantrea auzoa hasi zen eraikitzen. “Francisco Franco eraikuntzarako patronatuaren” ekimenez jaio zen, babes erregimenetik abantaila hartuta, etxebizitzaren arazoa arintzeko helburuarekin. Beraz, hasieratik, bizitegi-gune gisara definitu zen¹⁰. Zehazki, langile populazioaren kokaleku gisara itxuratu zen, prestazio pertsonalaren bidezko sistemaren bi-

9. Sanduzelai auzoaren jatorriaz eta bilakaeraz gehiago, URDANIZ, Irantzu eta ESPARZA, Germán, *La historia escondida. Historia de los movimientos sociales en San Jorge-Sanduzelai*, Iruñea: Umetxea-Sanduzelai, 2008.

10. Auzoaren inguruan industria garrantzitsuak ere kokatu ziren. Frenos Iruña, 60.eko hamarkadako lehenbiziko grebaren protagonista izan zen fabrika, hemen zegoen.

tartez, etxeak Iruñeko eraikuntza enpresa garrantzitsuenetako langileek eraiki baitzituzten, lan ordutegietatik kanpo, eurak jabetzan lortzeko. Eraikuntzaren lehen faseetako hirigintza ereduak gainera, auzoa hirigunetik itxuran ere desberdindu zuen: landa etheen irudira diseinatuak, elkarri atxikitako banakako etxebizitzak ziren (behe solairu bakarrekoak edota bi garaieratan eraikitakoak) eta baratzerako edota ukuilurako esparrua gordetzen zuten. Ondorengo eraikuntza faseetan Txantrea bereizi egin zuten bi ezaugarri hauek desagertu baziren ere, bertan etxebizitza merkea eraikitzen jarraitu zenez, auzoa, langileen eta emigranteen kokaleku bezala egonkortu zen.

Hegoaldeko goi-lautadan edo terrazan, 60.eko hamarkadaren hasieran, Iruñeko III. Zabalgunea izango zena hasi zen sortzen, Donibane eta Iturrama auzo zaharretatik abiatuta. Hauek ere, jatorrian, goi-lautadako soroetan bizi zen populazioa, altxatzen ziren landa etxeak eta lantzen ziren baratzeak biltzen zituzten nekazal nukleoak ziren. 50.eko hamarkadan lehenbiziko etxe berriak eraiki ziren Iruñeko industria desberdinetan lan egiten zuten langileentzat (*Eguarasen etxeak*) eta industria garrantzitsuak kokatu ziren bertan, haien artean Iruñeko fabrika garrantzitsuenetariko bat izan zen Imenasa. 60.eko hamarkadan zonalde hau hiriko hirugarren zabalgunea kokatzeko aukeratua izan zen, haren kokapenarengatik hirigunearen jarraipenerako esparru oso aproposa gertatzen baitzen. Udalak lurzoruak bereganatu zituen, babes erregimeneko etxebizitzaren eraikuntzaren sustatzaileei (kooperatibak, patronatuak, hauen antzeko bestelako erakundeak) eman zizkien eta hauek, etxe alde-etxe alde, auzo berria eraiki zuten hamarkada osoan zehar. Kooperatibena sistema erabiliena izan zen. Martin Azpilicueta kalean etxeak eraiki zituen San Alberto Magno kooperatiba goiztiarra, Baiona etorbidean kokatu zen San Francisco de Paula marrazkigileen kooperatiba edota *Eguarasen etxeen* ondoan metalaren sindikatuko langileek osatu zuten San Eloy kooperatiba, honen adibide adierazgarriak dira¹¹.

Hegoaldeko periferian, goi-lautadatik haratago eta maldan beheara, Etxabakoitz eta Arrosadia auzoak sortu ziren. Lehenbizikoa, Zizur Zendeako udalbatzetariko bat izatetik, hiriburuko auzo bat izatera igaro zen 50.eko hamarkadan. Hego-mendebaldean kokatua, Industria-gune garrantzitsua zen, Argal eta

11. San Alberto Magno kooperatibari buruz: "602 nuevos hogares serán construidos en régimen de cooperativa. El domingo se celebró la bendición y colocación de la primera piedra del grupo San Alberto Magno", *El Pensamiento Navarro* (hemendik aurrera PN) 1959-11-17, 10 orr. eta "Solemne colocación de la primera piedra del grupo de viviendas San Alberto Magno. El acto significó la iniciación del tercer ensanche de Pamplona. 600 nuevos hogares en el barrio de San Juan", *Diario de Navarra* (hemendik aurrera DN) 1959-11-17, 1 eta 11 orr. edo "Inauguración de seiscientas viviendas en la cooperativa San Alberto Magno", DN 1964-07-21, 7 orr. 60. hamarkadaren bitartean eraikuntza jarduerarekin jarraitu zuela ikusteko, San Francisco de Paula marrazkigileen kooperatibari buruz: "Bendición e inauguración de 87 viviendas pertenecientes a la cooperativa de delineantes San Francisco de Paula", DN 1964-04-07, 8 orr. eta Metalurgikoen San Eloy kooperatibari buruz: "Entrega de las llaves de 154 viviendas de la cooperativa de San Eloy", DN 1966-09-16, 8 orr.

Inquinasa bezalako fabrika aipagarriak barne hartzen baitzituen. Auzo berriaren garapena hasi zenean, eraikitzen ziren bizitegi-guneak lantegi ertain zein handiekin nahasten ziren, langile populazioa hartzen duen industria hiri esparruaren eredu tipikoa osatuz. Harreman honen adierazlerik argiena 50.eko hamarkadan Inquinasa enpresak bere langileentzat eraiki zituen etxebizitzak izan ziren, Urdanoz etxebizitza saila eta Larraskuntxea. Hauekin batera, 60.eko hamarkadan zehar zonalde honetan abian jarri ziren bestelako etxebizitza merkearen eraikuntzarako promozioek, Mañeru kooperatibak edota Barcos zein Vistabella promozio publikoak kasu, langile sektoreen kokagune ere egin zuten. Oso modu agerian itxuratu zen hirigunetik bereizitako esparru hiritar bezala, izan ere, goi-lautadak geografikoki aparte uzten zuen eta Iruñeko zonalde degradatuenaren itxura erakusten zuen. Azken honi dagokionean adibidez, etxebizitzak industriez inguratuta egoteaz beste, auzoa bera trenbideak eta Elorz ibaiak zeharkatuta, zatituta, agertzen zen.

Arrosadia auzoak soro, baratze, txabola, landa etxe eta ostatuek osatzen zuten “Mochuelo” auzoan izan zuen jatorria. Zonalde hau industria-gune txikia ere bazen, bertan suzirigintza fabrika bat, altzari fabrika bat eta *El Pamplonica* hestebete fabrika kokatzen baitziren¹². 60.eko hamarkadara arte, auzoaren garapena Zaragoza etorbidearen bi aldeetara zabaltzen ziren nekazal bideetan etxolak etxebizitza bihurtuz eta etxe berriak, (baratzea zuten txaletak eta garaiera baxuko etxeak) eraikiz gauzatu zen. Auzo berriaren eraikuntza lanak 1959an hasi ziren, Larrabide eta Santa Maria la Real kooperatibei bertan eraikitzeko lurzoruak baimendu zitzaizkienean. Ordutik aurrera, babes ofizialeko erregimenetik abantaila hartzen zuten kooperatiben sistemari jarraiki, etxebizitzaren eraikuntza oso bizkorra izan zen zonalde honetan¹³. Arrosadiak ere, hirigunetik nola edo hala bereizi egiten zuen ezaugarri adierazgarri bat azaldu zuen itxuran: bertan lurzoruen alde zurreko egokitzapenik gabe eraikitzen hasi zenez, etxebizitzak nekazal bideen trazadura labirintikoaren gainean altxatu ziren, auzoari oso morfologia bereizgarria emanez.

Iruñerriko udalerriek ere antzeko hazkunde prozesuak bizi izan zituzten. Iparraldeko periferian, Burlata, Atarrabia edota Uharte bezalako herrietan, industria txiki tradizionalen inguruan eraikitako langileentzako etxe multzoak biltzen ziren. Industria ezarmendu garrantzitsuak zeuden bertan, Atarrabian esateko Onena papergintza fabrika zegoen eta Uharten, Mina hestebete fabrika. Herriotako populazioa lantegi hauei oso lotuta egon zen beti, biztanleen gehiengoa berauetako langilea baitzen. 50 eta 60.eko hamarkadetan, industriaren bultza-

12. SUBIZA, Blas eta ARROYO, Vicente, *Historia y recuerdos...* op. cit., 16-18 orr. El Pamplonica izan zen auzoko industriarik garrantzitsuena, baina hegoaldeko zonalde honen hegoaldeko muga zen Cordovillan, Iruñeko enpresa garrantzitsuenetariko bat kokatzen zen, Super Ser.

13. 50.eko hamarkadaren amaieran sortu ziren kooperatiben gehiengoak zonalde honetan eraiki zuten. Milaka etxebizitza izan ziren. EQUIZA, Jesús, “Urbanismo y parroquias en Pamplona y comarca”. In *Vasconia*, 29. zkia, 1999; 47-65 orr., 54 orr.

darekin eta emigrazioak eragindako hazkunde demografiakoarekin, gune hauek Iruñeko fabrika desberdinetan lan egiten zuten langileak ere jasotzen hasi ziren eta urte gutxitan biderkatuta ikusi zuten euren populazioa. Etxebizitza urritasunaren auziak edota eraikuntza jarduera merke eta bizkor bat planifikatzearen beharrak, hartara, hirigintza arazo larriak sortu zituzten herri hauetan 60.eko hamarkada osoan zehar. Hegoaldeko eta mendebaldeko beste zenbait udalerritan, antzeko zerbait gertatu zen, hiriburuko industrializazio prozesuari eta hazkunde demografikoari lotuta garatu baitziren. Mendebaldean, Zizur eta Barañain herri txikiak, etxebizitza promozio pribatuen bitartez handitu ziren, erabatean bizitegi-gune bezala itxuratu zirelarik. Hegoaldean, Noain eta Beriain herrien garapena, berauetan fabrika garrantzitsuk kokatzearekin bultzatu zen, hauek langile populazioa erakarri baitzuten. Noainen kasuan Motor Ibérica izan zen, Beriainen kasuan, Potasas, meatze putzuak eta enpresak berak sortu zuen Potasaseko herrixka.

Iruñeko auzoak 60.eko hamarkadan bizi zuten euren hazkunderik ikusgarriena. Urte hauetan, hiriko zonalderik dinamikoena izan ziren, bai euren hazkunde espazialarengatik eta baita euren populazioaren bilakaerarengatik ere¹⁴. Auzoen hazkunde honek, egiazki, eraldaketa oso sakonak abiatu zituen Iruñea zaharrean: hiri esparruaren antolaketa aldatu zen eta honek berekin, egunerokotasunaren alorrean edota bizitza sozialaren alorrean, ageriko berrikuntzak ekarri zituen. Ollarrak adibidez, 60.eko hamarkadaren hasieran, nostalgia eta kezka kutsu batekin, auzo bizitza Gaztelu Enparantza hiriko bizitza sozialaren erdigune gisara ordezkutzen ari zela adierazten zuen Diario de Navarra:

Iruñean, lehenbizikoz, auzo bizitza egiten da eta egun badaude iruinsemeak Gaztelu Enparantza kasik zapaldu ere egiten ez dutenak eta hiriko bizitzaren erdigunetzat jotzen ez dutenak¹⁵.

Aldaketa sotil honek auzoak berezko entitatea eskuratzen ari zirela eta berauetan jada errealitate hiritar zein sozial berriak osatzen ari zirela adierazten du nolabait.

Auzo errealitate berri hauen sorrera, industrializatzeko prozesuaren, kontzentrazio hiritarraren eta hiriek pairatu zuten presio demografiko

14. Hiriaren baitan eman ziren mugimendu demografikoek adierazten dutenez, Alde Zaharrak eta Zabalgunek pisu demografiko galduta zuten periferiako zonaldeen aurrean. 1975an, Iruñeko populazioaren ia hiru laurden periferiako auzoetan bizi zen, Txantrea eta Arrosadia 1945-1975 bitartean demografikoki gehien hazi ziren auzoak izan zirelarik. LÓPEZ, Dolores eta MONTORO, Carolina, "Cambios en la ciudad de Pamplona (1946-1975). Una mirada desde la demografía". In LARRAZA, María del Mar (zuz.), *De leal a disidente: Pamplona 1936-1977*, Iruñea: Eunate Argitalpenak, 2006; 261-311 orr., 267-268 orr.

15. "Desde el gallo de San Cernin: Decadencia en la Plaza del Castillo", DN 1962-02-21, 12 orr.

ikaragarriaren ondorio izan zen. Izan ere, emigrazioak eragindako populazio hazkundearen aurrean eta etxebizitzaren arazoaren aurrean, populazio gune berriak eratzea ezinbestekoa izan zen. Gune hauek, esan bezala, hiriko beste esparruetatik argiki bereizten ziren ezaugarri fisiko zein sozialei zegokionean. Ezaugarri fisiko bereizgarriak, hirigintzaren itxuraren, etxebizitzaren kalitate kaxkarrean, hornikuntza sozialen gabezia eta bizi kalitatearen prekariedade orokorrean egin ziren ikusgarri. Ezaugarri sozial bereizgarriak, jaso zuten populazioaren gizarte mailan egin ziren ikusgarriak, orokorrean langileak eta estatus apaleko jendea bildu baitzuten. Zentzu honetan, hiri inguruko auzoek langileria bereizketa geografikoa ekarri zutela eta klase irizpideen arabera definitzen ziren errealitate homogeneoak osatu zituztela esan daiteke¹⁶.

Berauetako biztanleek jatorri sozial berbera (langilea) izan ohi zuten eta ezaugarri soziologiko berberak (langile populazioei dagozkienak) erakutsi ohi zituzten. Baina, zeintzuk izan ziren Iruñeko auzoetako populazioak komunean izan zituen ezaugarri nagusienak? 60.eko hamarkadaren erdian Diario de Navarra idazten zuen *Reporter* delakoak, auzoekin osatzen ari zen “Iruñea gazteari” buruzko ikuspegi orokor bat eskainita, bertako biztanleen honako deskribapena egiten zuen:

Iruñea gazte honen parte handi bat [auzoak] [...] lanaren usainera, hobetze ekonomikoarekiko maitasunak gidatuta, iritsi den jendeak osatzen du [...] Auzo hauetatik paseo bat emanez gero, berauetatik andaluziar eta extremadurarren hizkera edota Soriakoen eta beste hainbaten gaztelera entzungo dituzue. Auzo oso gazteak dira, umeez, senar-emazte gazteez eta emakume ugalkorrez beteta daudenak. Auzoetan gogor lan egiten da eta gutxienekoa gastatzen da, hobekuntzarekin eta independentziarekin lotzen den helburua lortzearren: etxebizitza erostea¹⁷.

Auzoetako populazioa beraz langilea, hein handi batean emigrantea eta gaztea zen.

Gaztetasunaren ezaugarria, datu demografikoei begiratuta, erraz baieztatzen ahal da. Hirien baitako biztanleen lekualdatzeek, berekin, hiri zonalde desberdinetako egitura demografikoen eraldaketa esanguratsuak ekarri ohi dituzte, mugimendu hauen helmuga diren nukleoetan gertatzen den populazioaren gazteagotzea, hauetariko bat delarik. Dolores Lopezek eta Carolina Montorok 1945-1975 denbora tarterako aurkeztzen dituzten Iruñeko zonalde desberdinetako adin piramideetan, adibidez, horrela ikusten

16. DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cambio político y... op. cit.*, 63. orr. Ikusi ere autore honen aipatutako beste lanak: *Cuan el carrer... op. cit.* edota “La otra cara...” *op. cit.*, besteak beste.

17. “Notas del Reporter. Los barrios, los emigrantes, la joven Pamplona”, DN 1966-02-27, 7 orr.

da¹⁸. Iparraldeko periferian dauden Arrotxapeak eta Txantreak eta hegoaldeko periferian dagoen Arrosadiak, populazio gazte eta dinamikoak dagozkieen piramide irudiak aurkezten dituzte: oinarria oso zabala da, ugalkortasun maila altuei eta zahartzearen urritasunari esker batik bat. Auzo berrietako biztanleen artean, bi profil nagusi nabarmendu ziren populazioaren gazteagotze prozesu honen eragile bezala. Lehena, familia bizitza independente bat hasi berri zuten senar-emazte gazteena, hirigunea utzi eta etxebizitza eskaintza handiago eta merkeago baten bila auzoetara lekualdatzen zirenean, izan zen. Bigarrena, Iruñera lan bila etortzen ziren emigrante gazte ezkongabe edo ezkonberriena izan zen.

Populazio emigrantearen presentzia nabaria, periferiako auzoterien bigarren ezaugarri adierazgarria da. Nafarroako herrietatik etorritako emigranteen kokatzeak, hirigunetik zein auzoetatik banatu ziren eta euren presentzia, agerikoagoa edo ahulagoa, hiriko zonalde guztiei berezkoa izan zitzaizkien orokorrean¹⁹. Beste probintzietako emigranteen kokatzean ordea, nolabaiteko joera espazial argiago bat igarri zen. Izan ere, probintzietatik kanpo jaiotako biztanleak periferiako auzoetan kontzentratu ziren bereziki, hainbat zonalde, iparraldeko periferia kasu, andaluziar, extremadurar edota gaztelar emigranteak jasotzeko gune izateagatik bereizi zirelarik²⁰. Txantrea eta Sanduzelai auzoak iparraldean eta Etxabakoitz auzoa hegoaldean, honen adibide argiak dira, bai euren populazioetan beste probintzietatik etorritakoen pisua beste inon baino handiagoa zelako eta baita hiriak berak emigrante nukleo izateagatik bereizten zituelako ere.

Sanduzelain adibidez, 1971an JOcek Iruñeko auzoak egindako txosten batek emandako datuen arabera, beste probintzietako populazioaren presentzia ikaragarria zen: 2.284 biztanleetatik, % 27,4 Iruñean jaiotakoa zen, %28,5 probintzietatik etorritakoa zen eta populazioaren gainontzekoa, %44 inguru, beste probintzietatik (Extremadura, Gaztela) etorritakoa²¹. Txantrearen kasuan, andaluziar jatorriko bizilagunen presentzia agerikoak, auzoa hirigunearen begien aurrean desberdintzeko balio izan zuen nola edo hala. Txantreako lehen

18. LÓPEZ, Dolores eta MONTORO, Carolina, "Cambios en la..." *op. cit.*, 2. Grafikoa: "Pirámides de población. Pamplona por zonas, 1945 eta 1974", 270-271 orr.

19. Landatik hirirako emigratio mugimenduek mende hasieratik tradizio handia zuten Nafarroan eta ondorioz, periferiako auzoen zabalkunde handiaren aurretik jada nafar emigrante asko kokatzen zen hirigunean. Aldez aurreko asentatze honen jarraitutasunak eta hauek populazio mugimendu berrietan, lehenbiziko momentuetan, betetzen zuten sorterriko emigranteen "hartzaile" paperak, hirigunean nafar etorkinen presentzia garrantzitsua iraunarazi zuten.

20. Adibidez, hirian bizi zen jaendarren %57,4a iparraldeko periferian bizi zen. LÓPEZ, Dolores eta MONTORO, Carolina, "Cambios en la..." *op. cit.*, 284 orr.

21. "Situación de Navarra" txostena (1971). JOCen artxibategia (hemendik aurrera AJOC-JOCA), Espainiako JOC-Zonaldeak: euskal-nafar zonaldea saila, 91. kutxa. Datuak ez dira ofizialak, JOceko militanteek jasotako datuak dira (txostenean ez da zehazten zein iturrietatik eskuratu dituzten).

biztanle andaluziarrak 50.eko hamarkadaren hasieran iritsi ziren auzora, hura eraikitzen hasi eta gutxira. Ordutik aurrera, Andaluziatik heltzen zen populazioa hartzeko nukleo garrantzitsu bat sortu zen bertan. Adibidez, Nafarroara eraikuntzaren sektorean lan egiteko Jaengo Jimena herritik etorri zen hogeita zazpi etorkinek osatzen zuten talde bat auzoan kokatu zen, nukleo hau senide eta lagun ugari bertan ezartzeko abiapuntua izan zelarik²².

Aipatu JOCEk Iruñeko auzoei buruz egin zuen txostenean, Etxabakoitzeko populazioaren inguruko bi datu adierazgarri ageri dira ere: biztanlegoaren %56,5 bertakoa zen eta %43,5, emigrantea eta etorkin hauen %50a baino gehiago Andaluziatik eta Extremaduratik “Etxabakoitzera esku hutsik, arropa egokiez eta etxebizitzaz gabetuta, iristen zen jendea” zen²³.

Baina auzoetako populazioa soziologikoki bereizi egin zuen ezaugarri nagusia, bertakoa orokorrean langile populazioa zela da. Berriz ere Dolores Lópezen eta Carolina Montororen azterketa demografikora jotzen badugu, 1945ean eta 1975ean Iruñeko auzoak euren biztanleriaren lanbideen arabera sailkatzen ahal zirela ikusiko dugu. 1945ean hiri esparruen espezializazio profesionala igartzen da, bi auzo mota azaleratuz: lehenbizikoan zerbitzuen sektorean aritzen den populazioa nagusi da (Zabalgunea); bigarrenean, industrian aritzen direnak dira nagusi, lehen sektoreak oraindik nolabaiteko pisua du eta zerbitzuen sektorea bigarren maila batean geratzen da (nukleo periferikoak, Iparraldeko periferia bereziki)²⁴. 1975erako hiri esparru berriak sortu ziren arren eta jatorrizko nukleo hauek handitu ziren arren, auzo egituraketa honek ez zuen eraldaketa esanguratsurik nabaritu. Zabalgunean zerbitzuen sektorea alde handiz nagusitzen zen oraindik, populazioaren %81,3 hartuz; industrian, populazioaren % 14,9 baino ez zen aritzen. Iparraldeko periferian biztanleen erdia baino gehiagok industrian jarduten zuen oraindik, %58,9 eta hirugarren sektorean aritzen zen populazioaren zenbatekoak nabarmenki gora egin bazuen ere (1945ean portzentajea %27,3 zen eta 1975an %38,4), bigarren sektorearekiko aldea oraindik garrantzitsua zen²⁵. Aldaketarik adierazgarriena hegoaldeko periferiak bizi izan zuen, hemen bai, sektore industrialak pisua galdu eta zerbitzuak nagusi izatera igaro baitziren. Donibane eta Iturruma auzoek bizi

22. “Txantreanos de Jimena”, Txantrean Auzolan 18. zkia, 200; jasoa, ZENBAIT EGILE, *Txantrea. Sembrando vida en la piedra*, Iruñea: Txantrean Auzolan Kultur Elkarte, 2002.

23. “Situación de Navarra” txostena (1971). AJOC-JOCA, Espainiako JOC-Zonaldeak: euskal-nafar zonaldea saila, 91. kutxa. Bertatiarrak gainera, kasik erabat, emigranteak ziren, auzoko nafar populazioaren %95a, landatik etorritako etorkinek osatzen baitzuten. Berriz ere, kontuan izan behar dugu txosten honetan agertzen diren datuak ez direla ofizialak.

24. Zabalgunean populazioaren % 74,3a hirugarren sektorean aritzen zen; industrian, %23,5a. Iparraldeko periferian aldiz, populazioaren %62,8a aritzen zen industrian; hirugarren sektorean, %27,3a (gainontzeko %9,9a, lehen sektorean, bereziki baratze zaintzan, aritzen zen). LÓPEZ, Dolores eta MONTORO, Carolina, “Cambios en la...” *op. cit.*, 11. Taula: “Población ocupada por sectores. Pamplona, 1945 y 1975”, 295 orr.

25. *Ibidem*

izan zuten gorakada sozialaren ondorio izan zen hori, urte hauetan, berauetan, goi mailako profesionalak, erdi mailako arduradunak edota zerbitzuetako langileak kokatzen hasi baitziren²⁶. Donibane auzoa, adibidez, estatus sozial eta profesional handiagoko eremu bezala sendotzeko prozesuan murgildu zen eta horregatik, iparraldeko periferiako auzoena baino populazio heterogeneoago bat azaldu zuen. Etxabakoitz eta Arrosadia auzoak geografikoki bigarren zonalde honetan, hegoaldeko periferian, kokatzen dira, baina euren auzo egiturak begiratuta, hauek Donibane eta Iturramaren eredutik baino, iparraldeko periferiako auzoen eredutik gertuago zeudela ikusiko dugu, bete-betean langile auzoak izan baitziren.

Iruñeko auzoetako populazioa maila sozial apalekoa eta langilea izateagatik bereiztu zen. Iparraldeko periferiako auzoen kasuan, erabilitako datu demografikoek erakutsitakoa berrestea baino ez dugu. 1971ko JOcek egindako auzoei buruzko txostena argia zen Txantreako populazioari buruz aritzerakoan eta auzoan lau mila langile, kualifikatuak eta kualifikaziorik gabekoak, bizi zirela jasotzen zuen, azkenekoak nagusi zirela zehaztuz²⁷. Sanduzelako populazioari buruz are argiagoa zen eta bertako populazioa %100 langilea zela aipatzen zuen, auzoa esplizituki langilea zen nukleo bezala aurkeztuz. 1977an auzo elkarte bera zen Sanduzelako populazioa erabatean langilea zela iragartzen zuena eta hainbat datu adierazgarri ematen zituen: bertan bizi zen %99 baino gehiago soldatapekoa zen, gehienak langileak ziren, bulegoko langileren bat zegoen eta profesionalak oso gutxi ziren eta langileen artean hiriko fabrika handietan lan egiten zutenak nagusi baziren ere, eraikuntzaren sektoreko langile asko zegoen²⁸.

Hegoaldean, esan bezala, Etxabakoitz eta Arrosadia izan ziren populazio apal eta langileko guneen soslaiak azaldu zituzten auzoak. Etxabakoitzeko populazioaren jatorri sozialari buruzko datuak oso garbiak dira: biztanleen

26. Goi mailako profesionalak auzoko populazioaren %12,1a osatzen zuten, erdi mailako arduradunek %22,3a, eta zerbitzuen sektoreko enplegatuek %21,5a. Beraz, hiru kategoriek, elkarrekin, populazioaren %55,9a osatzen zuten, langile eta artisauek %25,3a osatzen zuten bitartean. LÓPEZ, Dolores eta MONTORO, Carolina, "Cambios en la..." *op. cit.*, 13. Taula: "Población según tipo de ocupación. Pamplona, 1945 y 1975", 297 orr.

27. "Situación de Navarra" txostena (1971). AJOC-JOCA, Espainiako JOC-Zonaldeak: euskal- nafar zonaldea saila, 91. kuxa. Auzoaren hastapenetatik izan zen agerikoa biztanleriaren berezitasun hau. 50.eko hamarkadaren hasieran, bertan eraiki ziren lehenbiziko etxeak eraikuntzaren sektoreko langileek eurentzat propio egindako etxeak izan zirenez; auzoko lehenbiziko populazio nukleoak, erabat langileak izan ziren. 1956an Iruñeak behar zuen maisutza industrialeko zentroa hemen sortzeko egin zen proposamenak (auzoaren langile izaerak bertako gazteria langileari formakuntza irtenbide bat emateko beharra beste inon baino gehiago larriagotzen zuen), joera hau sakondu baino ez zela egin adieraziko luke.

28. "San Jorge, entre la ilegalidad y la especulación", *Teoría y práctica. La lucha de clases analizada por sus protagonistas* aldizkaria, 5. zkia, 1977, 5. zkia, 1977, 63-64 orr.

%95 behe klasekotzat jotzen ahal zen²⁹. Arrosadiaren kasuan, populazioaren jatorri apala, bertako biztanleen bizi baldintza pobretan egiten da ikusgarri. Familia mantentzeko soldaten ez nahikotasunak eragindako zailtasunak (auzoko familiek baratzea, ukuilua edota untxitegia ezinbestekoa zuten euren mantenua bermatzeko) edota familia desberdinak etxebizitza berean bizitzera behartzen zituen etxebizitzaren arazoa (bertan familia asko berralokatuta bizi zen), ageriko fenomenoak izan ziren hemen, batez ere 40. eta 50.eko hamarkadetan Mochuelo zaharrean kokatu zirenen artean. Iruñeko “pobre” horiek langileak ziren bereziki, Mochuelo zaharra lehenbizi eta Arrosadia auzo berria geroago, egiazki, langileez, kualifikatuez eta kualifikaziorik gabekoez, osatuta baitzeuden³⁰. Mochueloko hirugarren bidean bizi ziren biztanleen lanbideak begiratzea baino ez dugu egin behar bertan sektore langileetako populazioa nagusi zela ikusteko: gehienak euren negozio edo tailer txikietan lan egiten zuten ofiziodun langileak, hau da, okinak, eskaiolistak, zurginak, iturginak edota errementariak, eraikuntza sektoreko langileak edota Potasas eta Imenasa bezalako fabrika handi eta garrantzitsuetako langileak ziren³¹.

Lanbideen araberako banaketa espazial hau, populazioaren hezkuntza mailaren alorrean hiriko zonaldeek euren artean azaltzen zituzten desberdintasunekin bat dator. Biztanleen ikasketa mailari dagokionean, Zabalgunea hiriko zonalde abantailatuena zen (ikasle kopuru handiena biltzen zuen) eta iparraldeko periferia, zonalde kaltetuena (ikasle kopuru txikiena biltzen zuen). Datuek bi zonalde hauen arteko desoreka handia azaleratzen dute alor honetan: Zabalgunean gizonezkoen %18 eta emakumezkoen %8,5 zituzten goi mailako ikasketak eta iparraldeko periferian, %1,7 eta %1,6 baino ez zituzten; Zabalgunean gizonezkoen %20 eta emakumezkoen %15,8 zituzten bigarren hezkuntzako ikasketak, iparraldeko periferian, %7,6 eta %3,6³². Beraz, populazioaren hezkuntza mailaren araberako bereizketa agerikoa zen hiriko zonalde desberdinen artean. Lehenbiziko zonalde bat analfabetoen eta ikasketarik gabeko biztanleen presentzia urriak eta populazio ikasiaren pisu garrantzitsuak ezaugarritzen zuen. Biztanleriaren estatus sozio-profesionalaren maila altuenak agertzen zituzten guneeekin bat etorritik, Zabalguneak eta hegoaldeko periferiako Donibane eta Iturrama auzoek osatzen zuten. Bigarren zonalde bat ikasketarik gabeko biztanleen nagusitasunak eta erdi zein goi mailako ikasketak zituzten presentzia murrizak ezaugarritzen

29. “Situación de Navarra” txostena (1971). AJOC-JOCA, Espainiako JOC-Zonaldeak: euskal-nafar zonaldea saila, 91. kutxa.

30. “Auzo hau, gehien bat, langile kualifikatuek eta kualifikatu gabeko langileek osatzen dute”. “Situación de Navarra” txostena (1971). AJOC-JOCA, Espainiako JOC-Zonaldeak: euskal-nafar zonaldea saila, 91. kutxa.

31. Ikusi SUBIZA, Blas eta ARROYO, Vicente, *Historia y recuerdos... op. cit.*, Testigantza: “Recuerdos del tercer camino a partir de 1950”, 50-54 orr.

32. Datuak, LÓPEZ, Dolores eta MONTORO, Carolina, “Cambios en la...” *op. cit.*, 7. Taula: “Nivel de estudios alcanzado de la población mayor de 14 años. Pamplona y zonas, 1975”, 289 orr.

zuten. Biztanleriaren estatus sozio-profesionalaren maila baxuenak agertzen zituzten auzoek osatzen zuten zonalde hau, iparraldeko periferiako Txantreak, Arrotxapeak eta Sanduzelaik eta hegoaldeko periferiako Etxabakoitzek eta Arrosadiak. Berauetan eskolatzeko maila oso baxua zen, “bertakoen maila kulturala”, orokorrean, “oso eskasa” zela esaten ahal zelarik³³. Sanduzelain adibidez, populazioaren ia %70 bakarrik oinarrizko hezkuntza zuen amaituta eta gainera, batxilergoa zuen biztanle baino analfabeto gehiago zegoen bertan³⁴.

Langile auzo hauek euren itxuran ere ezaugarri definitu eta bereziak azaldu zituzten, arazo izaerakoak gehienak: planifikaziorik eza, hirigintzako azpiegituren gabezia, etxebizitzaren kalitate kaxkarra, oinarrizko hornikuntzen falta edota utzikeria. Honek, nola edo hala, langile auzoak hiriko beste esparruetatik desberdintzen zituen eta bertako populazioaren egunerokoa baldintzatzen zuten.

Auzoen eta hirigunearen arteko desberdintasunak oso agerikoak ziren. Azken honekin alderatuta, lehenbizikoak egoera okerrago batetan aurkitzen ziren, hein handi batean auzoak behar bezala (hots, hirigunea bezala) zaintzen ez zirelako. Horrela hautematen zuten periferiako nukleoetako bizilagunek berek eta auzoek hirigunearekiko desabantailak agertzen zituztelako kexak eta salaketak errepikakorrek izaten hasi ziren 50.eko hamarkadatik aurrera. Urte haietan, Diario de Navarrak argitaratzen zuen *Reporter* deituriko sailean bizilagunen eskutitzak jaso eta argitaratzen ziren, berauetan bizilagunek pairatzen zuten utzikeria eta ezaxola agerikoa egiten delarik³⁵. 60.eko hamarkadan eskutitz hauek ugariagoak egin ziren, hirigunearen eta auzoen arteko desberdintasunak, azken hauetako biztanleentzat, geroz eta jasangaitzagoak zirela erakutsiz.

Langile auzoen egoera hau kontrolik eta planifikaziorik gabeko hirien hazkundearen, hazkunde horrek espekulatu eta eraikuntza enpresei ematen zien negozioerako aukeren eta autoritateek eraikuntza baldintza ez egokiek zuten permisibitatearen ondorioa izan zen. Etenik gabeko eraikuntza jarduera lehenesten zen, nahiz eta hau aurreikuspenik eta plangintzarik gabekoa izan. Honela, alde aurreko egokitzapenik gabe, erabilera hiritarrekoak ez

33. “Situación de Navarra” txostena (1971). AJOC-JOCA, Espainiako JOC-Zonaldeak: euskal-nafar zonaldea saila, 91. kutxa. Txostenak gainera, egoera honek auzo hauek pairatzen zuten eskola horniduren (haurtzaindegiak, doako eskolak) eta kultura horniduren gabeziarekin zerikusirik zuela salatzen zuen.

34. “Situación de Navarra” txostena (1971). AJOC-JOCA, Espainiako JOC-Zonaldeak: euskal-nafar zonaldea saila, 91. kutxa. Sanduzelaiko hau da adibiderik adierazgarriena. Baina periferiako beste auzoek ere, halako datuak aurkezten dituzte. Hegoaldean dagoen Arrosadian esateko, soilik lehen hezkuntza zuen populazioa nagusi zen ere, erdi mailako eta goi mailako ikasketak zituen populazioaren portzentajeak minimoak ziren bitartean.

35. Gutun hauen azterketaren bitartez posiblea izan da 50. eta 60.eko hamarkadetan Iruñeko auzoek agertzen zituzten ezaugarriak eta pairatzen zituzten arazoak identifikatzea.

ziren lurzoruetan eraiki zen (esan bezala Sanduzelai erabilera industrialeko lurzoruetan eraikia izan zen) eta proiektuak abian jartzerakoan, ez ziren auzo berri batek eguneroko bizitzan beharrezkoak izango zituen ez hirigintzazko azpiegitura egokiak, ez eta hornikuntza sozialak aurreikusi. Modu honetan, enpresek eraikuntza jarduera honi esker etekin handiak lortzen zituzten bitartean, lehenesten zituzten eraikuntzarako baldintzek era askotariko gabetasunak eragin zituzten langile auzoetan: alde batetik, urbanizatzeko eskasetik eratorritakoak, hau da, kaleen zolatze urri edo erdipurdikoa, ur eta elektrizitate hornidura murrizta, estolderiaren osasungarritasunik eza edota bide seinaleen falta; bestetik, oinarrizko zerbitzuen hornikuntza murriztetik eratorritakoak, hots, eskolen, osasun etxeen, komunikazio eta garraio zerbitzuen edota esparru publikoen (parkeak, berdeguneak) ageriko behartasunak³⁶.

Hirigintzaren planifikaziorik ezak eta eraikuntza jarduera etengabeak, auzo anarkikoak eta inolako ordenarik gabekoak sortu zituzten, askotan, gutxieneko biziegokitasun baldintzak betetzen ez zituzten ingurumenetan. Etxabakoitz auzoa adibidez ibai batek, errepide nagusi batek eta trenbideak zeharkatuta eraiki zen, bazterbideen, espaloien eta bestelako oinarrizko hirigintza azpiegituren faltan, auzoan bizitzea benetan esperientzia arriskutsua gertatzen zelarik. Gainera, euriarekin gertatzen ziren ibaiaren ur goraldiek kaleak urperatzea edota umeek eskolara joateko bazterbide eta oinbiderik gabeko errepide nagusi eta zabal bat gurutzatu behar izatea ere auzoko eguneroko bizitzaren parte izan zen. Sanduzelaren kasuan, industria erabilerarako lurzoru bezala definitutako zonalde batean eraiki zenez, etxebizitzak fabrikaz inguratuta altxatu ziren, haietariko asko arriskutsuak gainera (Penibérica eta Campsa bezalako industria kimikoak kasu).

Hirigintza baldintzen alorrean, kaleen zolatzearen egoera penagarriaren inguruko kexak izan ziren nagusi. Espaloien gabeziak, asfaltatze deitogarriek eta errepideetako zuloek, bizilagunei kalte handia egiten zieten, adibidez euria eta elurra egiten zuenean, kaleak urez eta lokatzez betetzen zirelako eta honek, auzoak, benetako lupetzetan bihurtzen zituelako. Kaltetuenetariko bat Arrotxapea auzoa zen. Etxebizitzen eraikuntza etengabeari ez zitzaion behar bezalako kaleen zolatzea egokitzen eta euria gogor botatzen zuenean kaleak urez betetzen ziren eta etxebizitzetako ateak lokatzez. Arrosadian ere hala gertatzen zen, izan ere, zonaldea hiritu berria zen arren, kaleen egoera errukarria zen. Berauetan, zuloek, zolatzeak baino hedapen handiagoa zuten eta horregatik, euriak hasten zirenean, apirilera arte edo maiatzera arte irauten zuten benetako lokaztegi bihurtzen ziren. Txantrean hirigintza arazoak, urarekin

36. Iruñerriko auzo desberdinek alor hauetan pairatu zituzten arazoen azterketa, PEREZ IBARROLA, Nerea, *Langile klase berri baten eraketa. Iruñerria (1956-1976)*, Emilio Majuelo Gilek zuzendutako doktore tesia, Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Geografia eta historiako Departamentua, 2016. Azterketa hau izango dugu hizpide auzoetako problematika desberdinei buruzko ondorengo azalpenean.

baino, errepideen egoerarekin eta berauetan biderkatzen ziren bideko zuloekin izan zuten zerikusirik. Auzoa 1950ean eraikitzen hasi zen arren, 60.eko hamarkadaren erdian jada kaleak erabatean hondatuak zeuden. Biztanleen kexak jarraituak izan ziren, arazoari konponbide ematen ez zitzaizolaren seinale. Salaketak, behintzat, aldarte onean egiten ziren: “Zuloei oroitarri bat egin behar diegu. Gure begirune osoa dute, maite ez ditugun arren, elkarrekin bizi garelako”³⁷.

Hirigintza baldintza txarretatik eratorrita, bestelako zenbait arazo eta kaltek ere erabat baldintzitzen zuen langile auzoetako biztanleen eguneroko bizitza: izenik edo zenbakikuntzarik gabeko kaleetatik hasita, elektrizitate eta ur hornidura eskasetara iritsi arte. Argiztapen arazoek, adibidez, zonaldeok ilunpetan uzten zituzten eta eguzki argirik gabeko orduetan, berauetan babesgabetasun eta beldur giroa sortzen zen. Ur horniduraren urritasunak ere familien egunerokotasuna baldintzitzen zuen, urik gabe higieneko oinarri minimoak ere mantendu ezin zirelako.

Periferiako auzoek garraio zerbitzu publikoarekin ere arazo larriak izan zituzten. Alde batetik, hiriko garraioen sareak zonalde desberdinak komunikatzeko mugak zituen; bestetik, txartelen prezioak auzoetako biztanleen ekonomian ondorioak zituen. Iruña berez ez zen oso hiri handia eta garraio zerbitzu publikoa, hiri autobus zerbitzura baino ez zen mugatzen. Hala ere, auzoen eta hauetan bizi zen populazioaren etengabeko hazkundeak, zerbitzuen berritzea eta hiriko zonalde berriak komunikatzeko tresna egokiez hornitzea exijitzen zuen, zerbitzu eskasiengatiko eta komunikazio gabetasunarengatiko bizilagunen kexak etengabeak izan zirelarik 60.eko hamarkada osoan zehar. Ildo horretan, auzoak lantokiekin lotuko zituzten ibilbide berrien ezartzea, zerbitzuen maiztasuna handiagotzea eta hainbat puntutan, puntako orduetan (lanerako sarrera eta irteera orduetan), zerbitzuak ibilgailu gehiagorekin indartzea eskatzen zen behin ta berriz.

Txartelen prezioari dagokionean, arazo nagusienak “txartel murriztuekin” izan zuen zerikusirik. Hainbat zerbitzu lerrotan, bereziki langile auzoetatik igarotzen zirenetan, goizeko bederatziak baino lehen lau bidaietarako prezio murriztuko abonamendu bat eskuratzeko aukera zegoen. Langileei mesede egin nahi zien neurria zen, haietariko askok egunean gutxienez lau bidai egin behar baitzuen bizitokiaren eta lantokiaren artean. Baina 1967ko abuztuan garraio zerbitzuen ardura zuen “La Villavesa” enpresak hiriarteko zerbitzu lerroetan txartel murriztuak kentzen zituela iragarri zuen; Burlata, Atarrabia eta Uharte murriztutako txartelik gabe utziz. Orduetik aurrera, Iruñerriko herri hauetako biztanleak hiri garraioarengatik “gehiago ordaintzen” hasi ziren, nahiz eta haietariko asko, Iruñeko fabriketan lan egiteagatik, hiri autobusak

37. “Quien desbachee la Chantrea buen desbacheador será”, DN 1965-04-30, 22 orr.

Iruñeko gainontzeko auzoetako eta hiriguneko bizilagunak bezainbeste erabili.

Konplexuago izan zen Etxabakoitz auzoaren kasua; izan ere, udal barrutiaren baitan egon arren, hiriarteko lerro bat arduratzen zen bertarako garraio zerbitzua betetzeaz. Beraz, hiriarteko lerroei eragiten zien enpresaren aipatu neurriak Etxabakoitzeko langile populazioarengan ere izan zuen eragina. Kasu honetan gainera, Etxabakoitz Iruñeko auzo bat zenez, bizilagunak diskriminatuta sentitu ziren hiriaren baitan. Horregatik, egoera honen aurrean auzoko bizilagunek gogotsuki egin zuten protesta, euren nahigabea modu desberdinetan erakutsiz. Hasteko, jardunaldi bateko boikota egin zuten, arratsalde oso batean hirigunera joateko autobusak erabiltzeari uko eginez. 1967ko azaroaren 12an auzokideak ez ziren autobusetara sartu eta arratsalde osoan zehar, hirigunera oinez abiatu ziren, Etxabakoitzetik hirirako bidean ibilgailuak ia hutsik joaten ziren bitartean. Protesta haren funtsa txartel murriztuaren indargabetzea bidegabekeria zela salatzea zen, garraioen garestitzea, hiriko zonalde pobreenetako bat zen Etxabakoitz bezalako auzo batean, langile familien ekonomiei kalte larria eragiten zielako³⁸. Arazoa hiriko eta probintziako autoritateen aurrean ikusgarri egin zuten ere eta auzoko zazpiehun familia buru baino gehiagok, alkateari eta Diputazioko lehendakariordeari zuzendutako idatzi bat egin zuen egoera zein zen azalduz.

Auzoen kexak eragin zituen bestelako udal zerbitzu bat, zabor bilketarena eta garbiketarena izan zen, hiriaren hazkundearekin batera, ez baitzen gertatu udalaren garbiketa zerbitzuari emandako baliabideen hazkundera. Baliabideen eskasia hiriko hainbat zonaldeetan egin zen agerikoagoa, langile auzoak zabor bilketa zerbitzuaren gabetasunik larrienak pairatu behar izan zituztenak izan zirelarik. Auzo hauetako bizilagunek zabor bilketa eta garbiketa zerbitzua maizkoagoa izatea eskatzen zuten, periferiako auzoak, zabarkeria itxura agertuz eta osasungarritasun arazo kezkarrien zantzuak azalduz, uste izatekoaren oso azpitik baitzeuden estetikari eta higienezari zegokionean.

Langile auzoen ezaugarri eta arazo izan zen azkeneko elementua oinarrizko hornidura sozialen gabezia izan zen. Hezkuntza eta osasun zerbitzuen, baliabide sozial zein kulturalen edota kirol instalazioen eskasia agerikoa izan zen hasieratik. Hutsune hori, askotan, Caritasek sustatutako kontsultategi edota zentro sozialek bete behar izan zuten eta periferiako zenbait auzotan oinarrizko laguntza medikoa ematen zuten eta gizarte asistentziako jarduerak antolatzen zituzten kontsultategiak, errentan hartutako pisuren batean eskola, kontsultategi edota taberna zerbitzuak eskaintzen zituzten zentro sozialak edota laguntza medikoa eta haurtzaindegi zerbitzua ematen zituzten guneak martxan jarri ziren. Hala eta guztiz ere, gabeziak arintzen laguntzen zuten

38. "El domingo de 3 a 7 de la tarde, los vecinos de Echavacoiz hicieron boicot a la villavesa sin montarse en ella para subir al casco urbano. Razón: Precios más caros y ausencia del billete reducido", DN 14-11-67 p 24

arren, honelako inziatibak ez ziren inoiz auzoek pairatzen zuten hornidura arazo larrien egiazko konponbide bat izan.

Hornidura arazo larri hauen artean haurtzaindegi, zentro kultural, asistentziatzko zentro eta doako eskolen behartasun larria nabarmentzekoa da. Hegoaldeko periferian kokatutako Arrosadia auzoaren kasua adierazgarriak da zentzu honetan. Izan ere, bertan lan egiten zuten gizarte langileek salatzen zutenez, Arrosadian ez zegoen ikasle populazio osoaz arduratzeko azpiegiturearik: lehen hezkuntzako zentroak ez ziren nahikoak eta bigarren hezkuntzako ikastetxeak falta ziren (azken maila honetara iristen ziren gazteak ezin zuten auzoan ikasi eta egunero hirigunera lekualdatu behar ziren); eskola publiko bakar bat baino ez zegoen, nahiz eta eskaintza apur bat zabalagoa izan bi eskola erlijioso eta hiru andereñoek sortutako eskola pribatu bat zeudelako. Gainera, eskola guzti hauek, erosotasunari zegokionean (eskola bihurtutako etxabeak kasu) eta baliabide pedagogikoei zegokienean, ez zituzten behar bezalako eskola ingurumena sortzeko oinarrizko baldintza minimoak betetzen³⁹. Hezkuntza zerbitzuen gabezia honek azalduko luke, beste faktore batzuen artean, periferiako auzoetako biztanleen arestian aipatu hezkuntza eta kultura maila eskasa.

Are okerragoa zen osasun zerbitzuen egoera. Auzoek ez zuten berezko osasun zentrorik eta bizilagunak hirigunean kokatzen zen larrialdietarako medikuntza zentro bakarreraino lekualdatu behar ziren artatuak izateko. Txantrearen kasuan, auzoko osasun etxea 60.eko hamarkadaren hasieran lortu bazen ere, zentro hark iparraldeko periferia osoko populazioaren beharrak asetzen zituen, hamarkadaren amaierarako txiki geratu zelarik. Hura handiagotzea eta iparraldean beste zentroren bat sortzea ezinbesteko bilakatu zen honela. Hegoaldeko periferiako auzo batek ere ez zuen berezko zentro medikorik eta berauetako bizilagunak hiriguneko zentrori joaten ziren osasun laguntza jasotzeko, medikuntza premia guztiak auzoan ez eta soilik hirian asebetetzen ahal baitzituzten.

Bestelako azpiegituren gabeziak, hots, gizarte zentro zein zentro kulturalen edota kirol instalazioen faltak, ez zuen soilik auzoetako bizilagunen egunerokotasuna baldintzatzen, komunitateen barne bizitza eta dinamika soziala ere baldintzatzen zuen. Izan ere, aisialdirako esparruren, bizilagunak elkarrekin denbora lasai igarotzeko plazen, liburutegi publikoen eta kirol instalazioen faltak, auzotariaren arteko loturak indartzeko aukerak oztopatzen zituen, auzokide askok auzoetan behar bezalako harreman sozialak garatzeko esparru publikorik ez zegoela salatzen zuelarik. Horregatik bizilagunen elkarbizitzarako gune fisikoak behar zirela aldarrikatzen zen eta halako

39. "El barrio de la Milagrosa: 16.000 habitantes y unas grandes perspectivas de desarrollo. Asistentes sociales han realizado un estudio sobre la enseñanza primaria y los problemas del crecimiento demográfico", DN 1967-02-24, 20 orr.

azpiegiturak, auzoteriaren promozio kolektiborako tresna izaten ahal zirelako, behin ta berriz eskatu zitzaizkien autoritateei. Arrotxapean, adibidez, borroka hau kiroldegi bat lortzeko ekimenetan itxuratu zen.

3. AUZO BIZITZATIK AUZO KOMUNITATE ETA KLASE KOMUNITATEETARA

Langileen bizitoki hutsa izateaz beste, auzoak giza komunitateak ere baziren. Berauetako biztanleek bizitza kolektibo eta partekatu bat garatzen zuten hauetan eta esperientzia hauetatik abiatuta, auzoari berari lotuta, biztanleak identifikatzen zituen identitate berezi eta autonomoak sortu ziren. Hau da, langile auzoetan komunitate lotura indartsuak sortu ziren, hauek bizilagunak kolektibitate bateko kide izatearen sentimendua errotu zutelarik.

Xavier Domènech historialariak lan desberdinetan azaldu duenez, hasiera batean auzoak klase baldintza homogeneousotan bizi ziren giza multzoak baino ez baziren, biztanleen artean sortuz joan ziren harreman sareetan barna, giza multzo haiek, auzo identitate partekatuei erantzuten zieten komunitate bilakatu ziren. Auzo berrien hastapenetan sare hauek eguneroko beharrei erantzuteko ehundu ziren, biziraupena bermatzen zuen oinarrizko kooperazio pertsonal bezala (etxebizitza edo lana topatzen laguntzen zuten, adibidez). Ildo horretan, Iruñeko auzo desberdinen hastapenetan, berauetako biztanle askoren nekazal jatorriarekin oso lotuta egon zen harreman egitura hura eta horregatik hari zegozkion elkartasunerako jarraibideak ikus daitezke.

Mochuelo zaharrean, auzoaren hastapenetan nagusi izan ziren etxolek, baratzeek eta inguruko zelaiek auzoari nekazal herri baten itxura emateaz beste, bizilagunen artean nagusitzen zen harreman eredu pertsonal eta familiarra bertako bizimodua herrikoenaren oso antzekoa izatea egiten zuen, auzoko bizilagunak elkarren artean lotu zituzten lehenbiziko sareak harreman pertsonal hauetatik abiatuta eratu zirelarik.

Txantrea auzoaren kasuan hastapenetan sortu ziren oinarrizko harreman sare hauek auzoaren eraikuntza prozesuan bertan sortzen hasi ziren. Izan ere, lehen etxeak prestazio pertsonalaren bidezko eraikuntza sistemaren bitartez eraiki ziren eta berauetan biziko ziren langileak, lan taldetan banatuta eta elkarrekintzan, eraiki zituzten⁴⁰. Etxeak eraikitzeke lan prozesu kolektibo eta partekatu hark langileen, etxeen, kaleen eta, orokorrean, auzoaren arteko lotura sendoak garatu zituen hasieratik, prestazio pertsonalaren bidezko eraikuntza sistemak honek eta lan taldeen dinamikak berak, etxegileek *elkartasuna* eta *auzolana* bezalako kontzeptuak barneratzen laguntzen zuen bitartean.

40. Eraikuntza prozesu honi buruz gehiago, ZENBAIT EGILE, *Txantrea. Sembrando vida... op. cit* eta PEREZ IBARROLA, Nerea, PEREZ IBARROLA, Nerea, "Klase komunitate baten hastapenak: Txantrea eraikitzen". In *Gerónimo de Uztariz*, 26/27. zkia, 2010-2011; 145-174 orr.

Mochuelon edo Txantrean bezala sortutako hastapenetako harreman eta elkartasun sare hauek, orokorrean elkarrenganako konfiantza eta elkarrekiko elkartasun sentimendu indartsu bat sortu zuren bizilagunen artean. Izan ere, sareen baitan parte hartzen zutenek, euren egunerokotasunean eta auzoetan bizi zituzten baldintzak soilik benetako komunitate gisara jardunez, hau da, elkarren artean lagunduz eta kolektiboki lan eginez hobetu ahal izango zituztela ulertu zuten. Honela, auzoen baitan, halako portaerak eta erantzun komunitarioak sustatzen zituzten berezko soziabilitate jarduerak garatu ziren, langileen bizitza soziala hein handi batean auzokoa eta berdinen artekoa izatea eraginez⁴¹. Ildo horretan sortu ziren, urte haietan, auzoen bizitza dinamizatzen hasi ziren antolakuntza forma ezberdinak, hots, kirol, kultura edo lagun elkarteak, parrokia zentro eta langile erakunde katolikoak, eskualdeko etxeak edota halako bestelako auzo mailako esparruak. Hauek bizitza sozial eta komunitarioa dinamizatzen zuten eta berezko komunitate baten parte izatearen sentimendua errotzen zuten elementuak izan ziren.

Langile auzoetako barne bizitzaren lehenengo fase bat izan zen hau, zeinean oinarrizko biziraupen eta elkartasun sareek forma antolatua hartu zituzten. Bigarren fase batean, antolakuntza forma hauek zenbait militantzia eta ekintza sozial zein politikorako gune gisara itxuratu ziren. Bilakabide honetan auzo komunitateak haiek klase terminoetan definitu ziren.

Zenbait elementu komunitate hauek bestelako hiri esparruetatik eta biztanle nukleoetatik desberdindu egiten zirela eta bereizkuntza hori klase irizpideetan oinarrituta zegoela agerian utzi zuen langile auzoetako bizilagunen begien-bistan. Auzokideek elkarrekin zituzten ezaugarri sozial eta kultural beretsuak edota auzoek hiriko egitura sozioekonomiko berriari betetzen zuten papera, hauek batzuk izan ziren. Maila sozial apala eta industria langile bezalako egoera elkarrekin izatea, egunerokotasunean bizi baldintza berberei aurre egin behar izatea eta auzo bizitzan gabezia berdina pairatu behar izatea, auzokideen kondizioa, baldintzak eta problematikak elkarlotu zituen, hauek berezkoak eta klasekoak bilakatuz. Bestalde, hiriaren hazkunde ereduak berak, hiri esparruen banketa funtzionala sustatzen zuen neurrian, auzo langileen esparru gisara definitzen lagundu zuen, hiriko egitura sozioekonomiko berriari, hauei, industria eta lan-indarra kokatzeko edo biltzeko esparru izateko zeregina eman baitzitzaien.

Honekin batera, auzoetako langile eta klase izaera eman zien bestelako elementu bat, eragile soziopolitikoek haien baitan burutu zuten jarduna izan zen.

Garai hartan gizartera eta lan mundura begira jartzeko eliza katolikoaren

41. DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, "La otra cara..." *op. cit.*, 96 orr.

hainbat sektore egiten ari zen norabide aldaketak auzoetan eragina izan zuten, komunitateen identitate berriei ekarpen garrantzitsuak eginez. Hauei esker, kapitalismoaren aurkako baloreetan, ebanjelioaren aurkako elementuen salaketan (gutxi batzuen aberastea, askoren marjinazioa, boterearen gehiegikeriak, errepresioa) eta justizia soziala, askatasuna, berdintasuna edota konpromisoa bezalako ideietan oinarritutako mezuak erroto ziren auzoetako bizilagunen irudipen kolektiboan⁴². Kristautasunaren berrirakurketa sozialago batean oinarritzen zen kultura katoliko berri hau jendartearen zabaltzea ezinbestekoa izan zen horretarako. Elizaren eragile ezberdinek auzoetan egin zuten lanaren bitartez lortu zen hau.

HOAC eta JOC bezalako apostolutza mugimenduak, kultura katoliko berrian oinarritutako lan formatibo garrantzitsua eginez, eragilerik eraginkorrenak izan ziren zentzu honetan, auzo bizitzan sustatzen zituzten ekimen eta jardura ezberdinen bitartez (auzo mailako militantzia taldeen dinamika, jantoki sozialen edota langile gau eskolen moduko gizarte ekintzak, aisialdia antolatzeko ekintzak), aipatu ideiak, baloreak eta mezuak zabaltzeko aukera baitzuten. Talde hauekin batera, parrokiak berak eta parrokoek ere lan garrantzitsua egin zuten. Zentro parrokiakal jakardura zein bilera erdigune garrantzitsuak izan ziren eta babes legala eskaintzen zuten heinean, berauetatik abiatuta, auzoetako erakunde herrikoi anitz jaio eta garatu zen. Era berean, parrokoek paper garrantzitsua izan zuten auzokideen kontzientzia hartzean, askotan kontzientzia hori erradikalizatzerara ere iritsi zirelarik. Bizilagunak klase borrokan murgildu zituzten maiz, bai alderdi politiko eta sindikatu klandestinoak lagundu zituztelako (bilerak egiteko esparruak eskainiz edo parrokiak eta elizak greban zeuden langileei itxialdiak egiteko utziz) eta baita hauekin batera, auzoetako borroketan edota auzo elkartearen sorreran lan egin zutelako ere.

Parrokiak, egiazki, sozializazio herrikoirako oso esparru garrantzitsuak izan ziren frankismoaren bitartean. Topagune bezala funtzionatzen zuten eta harreman sareak sortu eta zabaltzeko nukleo abantailatuak izatearekin batera, jardura soziopolitikoa sustatzeko gune eraginkorrek izatera ere iritsi ziren. Modu honetan, auzoetako lehen antolakuntza moduen eta erakunde herrikoien bultzatzaile izan ziren.

Langile auzoetan, bereziki hastapenetan eta lehenbiziko urteetan, parrokiak berauetako erdigune sozialak ziren. Hasteko, auzoek pairatzen zituzten hornidura sozialen gabeziak ekimen desberdinekin arintzen saiatzen ziren. Aipatu lez, hezkuntza eta osasun zerbitzuen, baliabide sozial zein kulturalen edota kirol instalazioen eskasia oso agerikoa zen, gabetasunak maiz parrokietatik Caritasek sustatzen zituen kontsultategi edota zentro

42. DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cuan el carrer...* op. cit., 50 orr. Ikusi ere GARCÍA NIETO, María Carmen, "Marginalidad, movimientos sociales..." op. cit., 280 orr.

sozialekin bete behar izaten zirelarik. Arrotxapean 1963an jarri zen martxan oinarrizko zerbitzu medikoa eta instantzia bat egiten irakasten edota langileen zein patroien zereginak argitzen zituen aholkularitza soziala eskaintzen zuen doako zentro bat. Urte horretan ere Donibanen, parrokiak eta Caritasek sustatuta, eskola, kontsultategi bat eta taberna zituen zentro sozial bat jaio zen eta Etxabakoitzen, 1964an, oinarrizko zerbitzu medikoa eta haurtzaindegi zerbitzua eskaintzen zituen halako kontsultategia sortu zen eragile berdinen eskutik. Guzti honek parrokiak eta euren zentroak promozio sozialerako erreferentziatzko gune bilakatu zituen auzokideen begien aurrean.

Era berean, zentro parrokialak, jarduera soziokulturalak garatzeko eta militantzia sozial zein politikoez auzoetan presentzia izaten hasteko ezinbesteko azpiegiturak izan ziren. Martin Checa Artasuk aztertu zuen Bartzelonako Bon Pastor auzoan adibidez, sozialismo autogestionarioak bertan izan zuen presentziak, parrokiatik mugitzen hasi zen gazte talde batekin izan zuen zerikusirik⁴³. Iruñeko auzoetan ere halako adibideak egon ziren.

Txantrea auzoaren hastapenetan, bizilagunen erlijiotasunak nahitaezko erreferentzia puntu bihurtu zuen San José parrokia eta ondorioz, hura harremanak sortu eta garatzeko ezinbesteko elkargunea izan zen lehenbiziko urte hauetan. Laster, bizitza soziala kirol eta kultura jardueren bitartez dinamizatzeko esparru bezala sendotu zen, parrokiari lotutako Acción Católicaaren auzoko zentroa, HOACeko lehen militante nukleoaren bileretarako gune bihurtzen zen bitartean. Parrokiaren inguruan bildu eta antolatu zen lehen HOAC nukleo hau, hain zuzen ere, auzo elkartearen ernamuin edota auzoko lehen zentro sozial eta kulturala izan zen Auzotegiren⁴⁴ sustatzailea izan zen.

Auzo mailako antolakuntza molde herrikioen bultzatzaile izan zen ere Donibane auzoko La Asunción parrokiari lotutako San Vicente de Paúl zentro soziala. Errentan hartutako pisu batean auzokideentzat garrantzitsuak ziren hainbat zerbitzu eskaintzen zuen: oinarrizko medikuntza eta hezkuntza zerbitzuak, kontsultategi bat eta haur eskola bat baitzeuden bertan; emakumeentzako oinarrizko formakuntza eskolak; eta taberna, “Eguaras etxeetako eta San Alberto Magno kooperatibako familientzat etxe komun” bat

43. CHECA ARTASU, Martin, “Forces antifranquistes per un barri: el cas del Bon Pastor (Barcelona)”. In *Actes del Congrés “La transició de la dictadura franquista a la democràcia” (Barcelona 20, 21, 22 d’octubre de 2000)*, Bartzelona: Universitat Autònoma de Barcelona-Centre d’estudis sobre les Epòques Franquista i Democràtica, 2005; 47-55 orr.

44. Zentro honetan antzerki taldeak, aldizkari bat, zineforuma edota argazkilaritza tailerrak antolatu ziren. Josetxo Celaya, zentroaren sustatzaile haietariko bat eta aipatu HOACeko nukleo haren inguruko pertsona, honela ikusten zuen proiektuaren zerizana: “Kontua zen jendea kontzientzia harraraztea, nola? Ba jarduera kulturalen bitartez, irakurketa, eztabaida, mahai inguruak... kontua zen pertsona zentzu zabalean aberastea, kezka politikoak, sozialak, kulturalak... piztea” MENDIOLA GONZALO, Fernando, “Entre los viejos y los nuevos moldes: cambio social y político en Pamplona y su comarca (1951-1981)”. In *Gerónimo de Uztariz*, 17/18. zkia, 2002; 211-250 orr.

zena eta “laneko arazoei buruzko benetako bilerak” izateko “topagune” zena⁴⁵. Hemen ere auzo elkarteak bere lehen pausuak eman zituen, “auzokide guztien promozio moral, material eta kulturala, bazkide guztien ekintza kolektiboaren bitartez” lortzea eta “bizilagun guztienganako babesa” bermatzea helburu zuen proiektu baten bitartez⁴⁶.

Sanduzelain ere parrokia ekimen eta proiektu herrikoi desberdinen abiapuntua izan zen⁴⁷, esparru aktibo eta dinamiko goiztiarrena haren inguruan sortu baitzen. Bihotz Santuko mojek adibidez, hezkuntzako eta asistentziako lan sozial garrantzitsua egiten hasi ziren parrokiari lotutako ekimenen bitartez: 1969an Lehen Hezkuntzako eskola bat jarri zuten martxan eta gaueko ordutegian helduentzako eskolak antolatuta zituzten, ikasleek lehen mailako ikasketa titulua eskura zezaten. 70.eko hamarkadaren hasieran, jarduera kulturalak antolatzea helburu zuen gazte talde bat sortu zen gaueko eskola hauetatik abiatuta. Antzerki eta musika taldeak sortu ziren honen baitan. Hasiera batean euren ekimenak bizitza parrokiaren baitan prestatzen bazituzten ere, laster auzoari zabaldu zizkieten eta bizilagun guztiari zuzendutako dinamikak sustatzen hasi ziren. Talde hau ezinbestekoa izan zen auzoko bizitza asoziatiboaren bilakaeran, izan ere, hasierako jarduera horretatik abiatuta, nukleo honek auzoko kolektibo desberdinen (kirol batzordea, gazte kluba) hazia jarri zuen, auzoko bizitza komunitarioaren garapenaren eragileetako bat izan zelarik.

Sanduzelaiko parrokiak 70.eko hamarkadaren hasieran auzoan sortu ziren mugimendu sozial berriak ere babestu zituen. Centro de Cultura Popular y de Promoción de la Mujer delako ekimenaren kasua izan zen. Halako zentroak Acción Católicaak etxearen eta familiaren alorren inguruan antolatzen zituen emakumeentzako ikastaroetatik abiatuta jaio ziren, baina denborarekin oso garapen interesgarria izan zuten eta antolatzen zituzten jardueretan gai sozialei zein emakumeen eskubideei buruzko edukiak eta metodologia parte hartzaileen oinarritutako ekintzak sustatzen hasi ziren. 1971 urtean halako zentro bat sortu zen Sanduzelain eta parrokiak gogotsuki lan egin zuen bertan, taldeko emakumeak lagunduz eta hitzaldien eta tailerren prestaketan parte hartuz. Zentro honek auzoari ekarpen garrantzitsuak egin zizkion, bai emakumeei formakuntzarako, autoestimua lantzeko eta sistemari kritika hausnartua egiteko aukera ematen zielako eta baita, berezko ikastaroez gain, auzokide guztiari zuzentzen zitzaizkien gorian zeuden gaiei buruzko hitzaldiak eta eztabaidak antolatzen zituelako ere⁴⁸. Era berean parrokiak paper garrantzitsua

45. “Eguaras. Un centro social para una barriada de trabajadores”, DN 1963-08-07, 12 orr.

46. “Donibane auzoko Auzo Elkartearen araudiaren proiektua”, Nafarroako artxibategi orokorra (hemendik aurrera AGN-NAO), Gobernu Zibilaren fondoa, Elkarteen saila, 72. kutxa.

47. Ikusi URDANIZ, Irantzu eta ESPARZA, Germán, *La historia escondida... op. cit.*, 46-48 orr.

48. *Ibid.*, 56-60 orr.

izan zuen Auzo Elkartearen sorreran, hura sustatu zuen nukleoari eman zion laguntza mugimendua martxan jartzeko ezinbestekoa izan baitzen. Esaterako, parrokoak materialki lagundu zuen elkartearen aurrekaria izan zen gazte kluba, ekarpen ekonomikoak eginez eta biltzeko lokal bat utzi⁴⁹.

Arrotxapean, Virgen del Río ko parrokia egiazko gune herrikoia bat izan zen. 1971 urtean sortu zen eta hasieratik izaera irekia, konprometitua, umila eta langilea azaldu zuen. Topagune soziopolitiko garrantzitsua izan zen, non langile asanbladak eta talde politikoen bilerak burutzen ziren. Honekin batera, auzora begira, bizilagunentzako zerbitzu desberdinak eskaintzen zituen, zentro kultural herrikoia bezala funtzionatuz. Bertan umeentzako katekesi taldeak, helduentzako talde pastoralak, gau eskolak eta emakumeen promoziorako zentro bat sortu ziren. Parrokia bera giza eskubideen defentsan eta edonolako bidegabekeriaren eta torturaren salaketan nabarmendu zen ere⁵⁰.

Klase alderdi politikoei lotutako eragileen presentzia eta jarduna elementu garrantzitsuak izan ziren auzo komunitateen garapenean, hastapenetako uneak atzean utzi eta komunitate sortu berriak beren buruak definitzeko bidea hartu zutenean bereziki. Hainbat autorek aipatu duenez, langile auzoak militantzia eta erakunde politiko zaharren berregitea ikusi zuten esparruak izan ziren estatuko hiri desberdinetan. Auzoen hastapenetatik sortu ziren aipatu oinarritzko konfiantza eta elkartasun sare informalak horretan lagundu zuten. Hasteko, lehenbiziko sare horiek, zuzenean militantzia politikorako sarrera ematen zuten ate bilakatu ziren maiz. Emigrazio mugimenduetatik eratorritako sareen kasua da honen adibiderik adierazgarriena. Jakina denez, gerraostetik aurrera ugaritzen hasi ziren emigrazio mugimenduak ez ziren soilik arrazoi ekonomikoengatik izan eta lekualdaketa hauetariko asko, arrazoi politikoengatik (errepresiotik ihes egitea) burutu zen ere. Halako arrazoiengatik mugitu ziren emigranteek militantziatzako iragan bat ekarri zuten berekin eta honek, nolabait, auzoetan ezkerreko langile kultura politiko errepublikarren elementuak ziurtatu zituen komunitateen baitan. Honek aukera ematen zuen sorterriko militantziak auzoetan berrabiatzeko, sorterrietako adiskidetasunetan, konfiantza erlazioetan eta are kidetasun politikoetan oinarritzen ziren harreman sareak erreproduzitzean, komunitateetako kide berri hauen kokapen politiko errazten baitzen. Horrela suspertu ziren nukleo soziopolitiko antolatu asko auzo ugaritan⁵¹. Alta, Iruñerriko auzoetan, aipatu sareetan berregituratzen ziren militantzia zaharrak edota transmititzen ziren aurreko kultura politikoak baino, militantzia berriak eta kultura politiko berriak izan ziren auzo komunitateak

49. A.L. ri egindako elkarrizketa. Iruñea, 2012ko urria.

50. "Parroquia Virgen del Río: 25 años de vida, 25 urte bizirik", Ezkaba aldizkaria, 37. zkia, 1996, 14-16 orr.

51. Sabadellgo PSUCaren tokian-tokiko komitea, adibidez auzo bati (Creu de Barberá auzoa) eta bertan kokatutako Granadako herri bateko (Guardahortuna) emigranteen halako sareei lotuta berrantolatu zen. Ikusi DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cuan el carrer...* op. cit., 53-54 orr.

klase terminoetan definitzen lagundu zuten eragileak. Beste modu batetara funtzionatzen zuten sareen bitartez, hein hain batean.

Izan ere, alderantzizko norabidean, jada antolatuta zeuden eta militantzia bat zuten erakundeek berek, auzoetan lan egitea, bizilagunak kontzientziatzea eta protesta jarduerak dinamizatzea hartu zuten estrategiatzat. Kasu hauetan, ezkerreko kultura politikoak, kanpotik auzoetara iristen ziren militante antolatuen eskutik heldu ziren. Hauek langile erakundeetako eta erakunde politikoetako kideak ziren eta haientzat, auzoetan lan egitea, euren militantzia soziopolitikoaren parte zen. Hasiera batean auzoetan erakundeen presentzia errotzera iritsitako komunitateaz kanpoko elementuak izan baziren ere, laster auzoko bizitzarekin eta auzoko arazoekin konprometitutako auzo militante bihurtu ziren. Iruñeko auzo desberdinetan bide hau egin zuen militante aunitz egon zen. Sanduzelai auzoa agertoki oso aproposa izan zen langile erakunde desberdinetzat. Auzo oso berria zen eta oraindik ez zegoen ezer antolaturik; gainera, bizi kalitatea gutxitzen zuen arazo asko zegoen konpontzeke. Auzo mugimendua aktibatzeke baldintzak ematen ziren eta alderdiek ez zuten auzo mugimendua bultzatzeko eta honen baitan alderdiaren posizioa indartzeko aukera pasatzen utzi nahi. Alderdi desberdinetako zenbait militante auzora lekualdatu zen bertako bizilagunak mobilizatzeko asmoz⁵². Haietariko bat, auzoan existitu egiten ziren esparru eta elementu aktiboenak bere ingurura bilduz, Auzo Elkartearen sorrera sustatu zuen 70.eko hamarkadaren erdialdean.

Erakunde politikoetako militanteen lana auzoetan, sareetan sartzean eta berauetatik jendea ekimen desberdinetan (sozialetan, kulturaletan, protestazkoetan) inplikatzean oinarritu zen. Honek sare haietan sortzen ari ziren komunitate identitateei, erakunde politikoei berezkoak zitzaizkien edukiak eman zizkien. Baina sare hauetan kokatzeko, militante politikoek eguneroko lan garrantzitsu bat egin zuten auzokideekiko harreman hurbil bat sortzearen. Honela, atez ate ibiltzen ziren bizilagunekin aurpegiz aurpegi elkarrizketatzeko, euren erakundeetako egunkariak banatzen zizkieten eta euren eguneroko kezka, arazo eta zailtasunen inguruan mintzatzen ziren haiekin⁵³. Honek bizilagunak eta militanteak elkarlotzen zituzten sareak gorpuztu zituen eta militanteek ekimenak edo mobilizazioak planteatzen zituztenean, haiei esker, jendearen erantzuna erraz lortzen zen.

Auzo mugimendu antolatua sare hauetan gertatu zen lotura honen ondorioz berezkoena izan zen. Hauek langile sozializatorako eta militantzia soziopolitikorako esparru nabarmenduak izan ziren 70.eko hamarkadatik

52. A.L. ri eta M.L. C.ri egindako elkarrizketak. Iruñea, 2012ko urria eta 2013ko urtarrila, hurrenez-hurren.

53. Hau izan zen Bon Pastor auzoan ibilitako zenbait militante egindakoa auzokideekin konplizitateak sortzen hasteko. CHECA ARTASU, Martin, "Forces antifranquistes per...", 49 orr.

aurrera⁵⁴. Langileek auzoetan bizi zuten errealitate zailari lotuta sortu ziren, azaldu dugun 60. eta 70. hamarkadetako hirien hazkundeak eragindako hiri esparruaren hondatze orokortutik eta azpiegitura sozialen gabezia larritik eratorrita eta arazo hauei erantzun kolektiboak emateko tresna bezala.

Hasiera batean bizilagunek legeriaren baitako kanaletatik bideratu zituzten euren lehendabiziko ekintzak eta idatziak, protesta gutunak, sinadura bilketak edota tokian tokiko autoritateekin elkarrizketatzeko eskaerak, aurrekari garrantzitsuak izan ziren interes kolektiboen babesaren aldeko jarduera bat dinamizatzen hasteko. 1964ko Elkartearen lege berria mugarri izan zen ekimen hauetatik mugimendu antolatuta batetara igarotzeko, harekin auzoetako bizilagunen salaketak, kezkak eta aldarrikapenak, elkarreratze sozialaren eta herritarren antolakuntzaren bitartez bideratzeko legezko aukera sortu baitzen. Horrela eratu ziren lehen familia eta bizilagun elkarteak, erregimenaren egituretan kokatuta ez zeuden gizarte sektoreek euren jarduera soziala, kulturala edota aisialdizkoa jarrera independente batekin garatzen hastea ahalbidetu zutenak⁵⁵.

Auzo elkartearen bilakaeran bi aldi nagusi bereizten dira. Lehenbizikoan, elkartearen lehenbiziko nukleoak, auzoan jada sortuak ziren sareetatik eta jada antolatuta zeuden esparru eta mugimendu herrikoietatik sortzen ziren. Parrokiei lotutako elementuek auzo mugimenduen hastapen aldi honetan izan zuten papera, honen adibide adierazgarria da. Txantrean eta Arrotxapean, esaterako, auzoko HOACeko eta JOCEko militanteak auzo elkartearen jatorrizko nukleoen sortzaile izan ziren⁵⁶. Parrokoek eta apaizek ere, lokalak eta azpiegiturak erraztuz eta eliztarrak mugiaraziz, auzo mugimendu hasiberri honen garapenean lagundu zuten. Lehen nukleo hauei, bigarren aldi batean, mugitzeko gogoia zuten auzokideak eta aipatu ezkerreko taldeetako militanteak gehitu zitzaizkien, bereziki azken hauen eskutik elkartearen politizazio maila areagotuz joan zelarik. 70.eko hamarkadaren hasieran alderdi desberdinetako militanteek auzo elkarteetako kideen portzentaje garrantzitsu bat osatzen

54. Auzo mugimenduari eta auzo elkartei buruzko bibliografia geroz eta zabalagoaren artean aipagarriak dira, besteak beste, MARTINEZ I MUNTADA, Ricard, "Construir futurs. La dimensió anticapitalista del moviment veïnal". In MOLINERO, Carme eta YSÁS, Pere (koord), *Construit la ciutat democràtica, el moviment veïnal durant el tardofranquisme y la transició*, Barcelona: Icaria, 2010, PÉREZ QUINTANA, Vicente eta SÁNCHEZ LEÓN, Pablo, *Memoria ciudadana y movimiento vecinal. Madrid 1968-2008*, Madrid: Los libros de la Catarata, 2008 edota QUIROSA-CHEYROUZE Y MUÑOZ, Rafael eta FERNÁNDEZ AMADOR, Mónica, "El movimiento vecinal: la lucha por la democracia desde los barrios". In QUIROSA-CHEYROUZE Y MUÑOZ, Rafael (ed.), *La sociedad española en la transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador*, Madrid: Biblioteca nueva, 2011; 207-220 orr.

55. QUIROSA-CHEYROUZE Y MUÑOZ, Rafael eta FERNÁNDEZ AMADOR, Mónica, "El movimiento vecinal..." *op. cit.*, 210-211 orr.

56. Arrotxapearen kasua, A. L. ri egindako elkarrizketa, Iruñea 2012ko urria. Txantrearen kasua, J. P. ri eta A. G. ri egindako elkarrizketak, Iruñea 2014ko azaroa eta 2014ko abendua, hurrenez-hurren.

zuten. Mugimenduaren liderren kasuan, ehunekoa are handiagoa zen. Presentzia hori hain zen nabaria, non auzo elkarteak berak, askotan, talde politiko jakinekin identifikatzen ziren. Sanduzelako Auzo Elkarteak, adibidez, EMKrekin lotu ohi zen, hein handi batean haren sustatzaileak eta militante nabarmenduenak alderdi honetako kideak zirelako⁵⁷. Hala ere, kontuan hartzekoa da auzo elkarte baten baitan talde batek izan zezakeen nagusigoak ez zuela zuzenean orientabide ideologiko baten nagusigoarekin zerikusirik eta talde desberdinek elkarteetan izaten zuten pisua, gehien bat, alderdiak auzoko harreman sareetan lortua zuen eraginetik eratortzen zela.

Auzo elkartearen jardura anitza eta aberatsa izan zen. Hauek alor desberdinetan lan egiten zuten eta mota askotariko ekimenak sustatzen zituzten: hiri esparruaren eta ingurugiroaren hondamenari hala nola hornikuntza sozialaren gabeziari lotutako salaketa, protesta eta aldarrikapen ekintzetatik hasita, bizilagunen promozio kolektiboan laguntzearen auzo bizitza soziala dinamizatzen zuten ekimenera iritsi arte. Jardura hau elkarteek bere euren estatutuetan definitzen zituzten helburu jakin batzuekin bat etortzen zen. Iruñeko Alde Zaharreko Auzo Elkartearen estatutuak adibidez, “elkarbizitza gizatiarrago bat eta maila kultural, sozial eta herritar hobeago bat sortzea” xedatzen zuten elkartearen helburu nagusi bezala eta Berriozarreko elkarteek, “bizitza komunitario aberatsago bat lortzearen, bazkide eta bizilagunen arteko anaitasun harremanak estutzea”⁵⁸. Halako helburuek auzo errealitatearen alor guztietan garatu beharreko jardura bat eskatzen zuten eta horregatik, elkarteak, lana gai desberdinez arduratzen ziren komisioren aretan banatuz antolatzen ziren. Txantreako Auzo Elkartearen komisiok, hirigintzako batzordea, osasun batzordea, emakumearen batzordea eta kultura batzordea izan ziren, besteak beste⁵⁹.

Auzo elkartearen aldarrikapenen gehiengoa hirigintza arazoetatik eta oinarritzko horniduren arazoetatik eratortzen zen, arazo hauen konpontzea bizitza duin baten garapenerako ezinbesteko baldintzatzat jotzen baitzen. Horregatik lanik handiena izan ohi zuten komisiok hirigintzakoak ziren. Iruñerriko auzo mugimenduaren mugarrietako batzuk, adibidez, hirigintzaren alorreko aldarrikapenetan izan zuten sorburu. Sanduzelain, lurpeko pasabide bat lortzearen abiatu zen protestak, “Nafarroan inoiz egin diren barrikadarik handienak” eman zituen⁶⁰. Txantrean, elkartearen hirigintza batzordeak,

57. Hori zen, adibidez, beste auzoetako mugimenduko kideen ikuspuntua. J. P. ri egindako elkarrizketa, Iruñea 2014ko azaroa.

58. Alde Zaharreko Auzo Elkartearen estatutuen proiektua, AGN-NAO, Gobernu Zibilaren fonda, Elkarteak saila, 74. kutxa. Berriozarreko Auzo Elkartearen estatutuei buruzko informazioa, “La Asociación de Vecinos de Berriozar: objetivos, posibilidades y problemas”, DN 1971-10-31, 13 orr.

59. J. P. ri egindako elkarrizketa, Iruñea 2014ko azaroa.

60. A. L. ri egindako elkarrizketa, Iruñea 2012ko urria.

auzoaren interesaren aurkakotzat jotzen ziren garapen urbanistikorako planen aurka borrokatu zuen; kale eta errepedeen egoera deitogarria salatu zuen (batzuetan umorearekin, jaietan kale zuloak baliatuta golf txapelketa bat antolatu zuenean bezala); eta “atariak kakaz betetzen zituen” estolda sistema negargarriaren aurka protesta egin zuen komun ontzi bat txaranga baten laguntzarekin auzotik paseatuz⁶¹. Oinarrizko hornikuntza sozialen eskaerak komisio desberdinen bitartez bideratu ziren: hezkuntza batzordeak ikastetxeen eraikuntza, haurtzaindegien sorrera eta hezkuntzaren doakotasunerako politikak exijitzeaz arduratzen ziren eta osasun batzordeak, behar bezalako osasun-etxeen instalatzea eskatzeaz. Emakume batzordeek hauen problematika zehatzak lantzeaz arduratzen ziren, auzoetan familia planifikaziorako eta sexu orientabiderako zentroak martxan jartzea aldarrikatu zutelarik⁶². Guztiarekin ere, auzo elkarteak ez ziren protesta egitera eta eskaerak egitera mugatu eta arazo guzti haiek konpontzearen ekimenenak martxan jarri zituzten. Txantrean, hirigintzaren alorrean, auzo elkartean ibiltzen zen gazte talde batek errepedeetako kale zuloak estaltzeko lanak egin zituen eta hezkuntzaren alorrean, guraso talde batek, auzo elkarteak kudeatzen zuen Auzotegi zentroan, euskarazko bi haur hezkuntza gela sortu zituen, auzoko zenbait ume 70.eko hamarkadaren amaieran Iruñean martxan jarri zen udal ikastolan ikasteko tokirik gabe geratu zenean⁶³.

Auzo elkarteen jarduera auzoen eta bizilagunen erabateko promozioa bilatzen zuen aspektu sozial eta kulturaletan ere. Berriozarreko Auzo Elkarteak adibidez “kirol taldeak, musika eta folklore taldeak, liburutegiak, zine emanaldiak eta antzerkia, hitzaldiak, elkartruke kulturalak, txangoak eta kooperatibak” antolatzea aurreikusten zuen bere estatutuetan eta Iruñeko Alde Zaharrekoak “kirol, kultura eta aisialdi jarduerak” sustatzea eta “alor ekonomikoko gaiekiko gogo kooperatiboa” piztea⁶⁴. Txantreako Auzo Elkarteko kultura batzordeak ere oso jarduera aberatsa garatu zuen ildo horretan. Alde batetik, zentro kultural bat kudeatzen zuen -Auzotegi- eta bertan zinema emanaldiak, antzerkia eta hitzaldiak antolatzen zituen eta argazkilaritza tailer bat eratu zuen; bestetik, jai herrikoak (auzoko jaiak edota Eguberriak, Olentzeroren kalejirarekin) prestatzen zituen. Beraz, auzo elkarteak hirigintza arazoek sortutako ezinegonetik eratorritako herritarren protestak eta aldarrikapenak bideratzeko antolakuntza eredu bat baino askoz gehiago izan ziren. Euren ekimenak salaketa jokabideetatik alternatiba errealeak proposatzera igaro

61. J. P. ri egindako elkarrizketa, Iruñea 2014ko azaroa.

62. Txantreako Andraize zentroa, auzo mugimenduaren borrokaren laguntzaz lortu zena, Iruñeko mota honetako lehenbiziko zentroa izan zen.

63. Ekimen honek Udal ikastolak hirian izango zituen hiru zentroetatik bat Txantrean egotea ahalbidetu zuen.

64. Berriozarreko Auzo Elkartearen estatutuei buruzko informazioa, “La Asociación de Vecinos de Berriozar: objetivos, posibilidades y problemas”, DN 1971-10-31, 13 orr. Alde Zaharreko Auzo Elkartearen estatutuen proiektua, AGN-NAO, Gobernu Zibilaren fondoa, Elkarteak saila, 74. kutxa.

ziren, frankismoak arbuizaten zituen zenbait praktika jendarteratuz eta behetik asmatzen ziren parte hartze ereduak praktikan jarritz⁶⁵, bizimodu komunitario bat garatzea posible zela erakutsi zutelarik.

Txantreako Auzotegi eta kukuso merkatua, horren adibide izan ziren⁶⁶. Auzotegi kultur etxea, auzo elkartea sustatu zuen lehen nukleoaren eskutik jaio zen, honek bizilagunek asanbladak egin ahal izateko lokal bat lortu zuenean. Parrokiaren bitartez zentroa kokatzeko Udal Aurrezki Kutxaren lokal bat eskuratu zuten eta ordutik aurrera, lokal hura, auzoko jardura kulturalaren erdigune bilakatu zen, inolako hornidura kulturalik ez zegoen auzo batean, egiazko erdigune kultural herrikoiki gisara funtzionatu zuelarik⁶⁷. Auzotegi sortzeko ekimenarekin batera, auzo elkartetik sortutako kukuso merkatuak ere auzokideek garai hartan izan zuten auto-antolakuntzarako gaitasuna adierazten du. Ekimen hau elkarbizitza komunitario bat garatzeko eta kulturaren, giza harremanen zein merkataritzaren alorrean alternatiba herrikoikiak eraikitzeko helburuak izan zituen. Ekimena bera asmatzeko eta praktikan jartzeak⁶⁸ auzoak eta auzokideak ere borrokarako eta eraldaketarako indarra zirela erakutsi zuten.

65. QUIROSA-CHEYROUZE Y MUÑOZ, Rafael eta FERNÁNDEZ AMADOR, Mónica, “El movimiento vecinal...” *op. cit.*, 207 orr.

66. Txantrea auzoan halako ekimen ezberdinak sustatu ziren: “Txantrea aitzindari izan da emakumeentzako zentro bat sortzen, [auzoko] eskola-tailer bat sortzen... estatu mailaz ari naiz, ezta? Euskal Herriko okupatutako zentro zaharrena Auzotegi da [...] Auzo elkarte batek argitaratutako lehenbiziko aldizkarietako bat hemen egin zen...”. J. P. ri egindako elkarrizketa, Iruñea 2014ko azaroa. Ez zen auzo ekintzaile bakarria izan. Arrotxapeako Auzo Elkarrekin adibidez, bazkideentzako berezko aldizkari bat zuen, “Rochapea nuestro”. Hogeita bat orrialde zituen eta bertan biltzen ziren edukiak auzoren intereko gaien ingurukoak ziren. Aldarrikapen kutsua eta formakuntza helburua agerikoak ziren. “Rochapea Nuestro”, Ezkaba aldizkaria, 17. zkia, 1994, 22 orr.

67. GOÑI, Alberto, *El rastro de la Txantrea. El poder contra la cultura popular*, Iruñea: Txantrean Auzolan Kultur Elkartea, 2010, 16 orr.

68. Kukuso merkatuak helburu bikoitza zuen: alde batetik, igande goizetako auzo bizitza dinamizatzea; bestetik, merkataritza handien negozioaren aurreko merkatu herrikoiki bat sortzea. Hasiera batean bizilagunen arteko elkartrukea sustatzeko merkatutxo bat baino ez zuen izan nahi, auzoko plazan gauza zaharrak (liburuak, altzariak edota lanabesak) saltzeko aukera ematen zuena. Baina bizilagunen artean sortzen zuen giroa ikusita, lehenengo saltzaileak euren salguneekin bertaratzen hasi ziren, baita Iruñeko beste tokietatik etorritako bisitariak ere. Modu honetan hasierako merkatutxo hura iganderoko merkatu bihurtu zen. Arrakasta sekulakoa izan zen, salguneen kopurua bizkor areagotu zen eta Txantrea, Iruñeko benetako erdigune bihurtu zen igande goizetan. Alta, erdigune komertzial bat baino askoz gehiago zen. Jarduera sozialerako gune bat ere izan zen, bertan izaera herrikoiko ikuskizun kultural eta aldarrikapen sozial anitz antolatzen baitzen

4. ONDORIOAK

Auzoak funtsezkoak izan ziren frankismoaren garaiko langile identitatearen sorreran eta adierazpenean. Prozesu honi egindako ekarpenak desberdinak izan ziren. Argiena, langileak esparru zehatzetan bildu zituztela eta berauetan esplotazio esperientzia komun eta partekatuak bizitzearen ondorioz, langile horiek berdindu zituztela izan zen; esanguratsuen, langileak praxi soziopolitikora bultzatu zituztela. Azken hau nabarmentzekoa da auzoetan, garai hartan fabriketan gertatu bezala, berezko borroka formak sortu zirelako: auzokideen bizi kalitatea hobetzea helburu zuten protesta eta antolakuntza moduak. Hirigintza egoki baten alde, zerbitzu publikoen hornidura hobe baten alde eta berezko bizitza sozial eta kultural dinamiko, aberats eta herrikoi baten alde borrokatu zuten auzo elkarteak edota alternatiba ekonomikoak, sozialak eta kulturalak posible zirela erakutsi zuten Txantreako kukuso merkatua bezalako ekimen zehatzak izan ziren haietariko batzuk.

Langile auzoetan komunitate sentimendu indartsuak sortu ziren. Hori izan zen agian aipatu ekarpenen artean garrantzitsuenak. Auzoetan egunerokotasuna, bizimodua, bizitza bera, publikoa eta partekatua (etxeoandreek merkatuan edo bizilagun etxarteetan egiten zuten bizitza soziala, haurren kaleko jolasak, gazteen gorteatze publikoa, bizilagunen etxean irratia entzutea, taberna batean telebista ikustea, kirolean aritzea, kirol ikuskizunez disfrutatzea, jaiegunetarako irteerak antolatzea⁶⁹) zen eta honek auzokideek kolektiboa (“gu”) norbanakoaren (“ni”) gainera jartzea errazten zuen. Kolektibitatearen sentimendu honek, era berean, langile mugimenduari oro har berezkoak izan zaizkion elkartasuna, berdintasuna eta ekintza kolektiboan oinarritutako erantzuna bezalako printzipioen barneratzean lagundu zuen, auzokideek frankismoaren garaian sortuko zen langile identitatearen parte izango ziren ideia eta balore hauek auzoetan ere bereganatu zituztelarik.

Guzti honengatik esan daiteke frankismoaren garaiko langile identitatea fabriketatik kanpo ere sortu zela. Modu berean esan daiteke ere identitate honek errealitate edo arazo zehatzak (lan baldintzak), aldarrikapen mugatuak (soldaten igoera) eta aurrekoetatik eratorritako borroka eta antolakuntza formak (mugimendu sindikala) gaitzen zituela eta langileen egunerokoaren eta bizitzaren bestelako aspektuak ere barne hartzen zituela eta ondorioz, langile identitatea, langile bizitza gauzatzen zen esparru gutietan sortu zela. Auzo esparru horietariko bat izan zela ikusi dugu.

Hain zuzen ere aspektu desberdin hauek barne hartzen zituelako, identitate haren adierazpenak eraldaketa global bat izan zuten hizpide. Zentzu horretan,

69. Komunitatearen ideia hau, HOBBSAWM, Eric J., *Historia del siglo XX*, Bartzelona: Crítica, 2011, 307-308 orr.

langileek, frankismoaren garaian, eraldaketa oso batengatik, eraldaketa ekonomiko, sozial eta politiko batengatik borrokatu zuten, frankismoarekin amaitu nahi izateaz beste, identitate hark “bizitza berri bati hasiera eman nahi” baitzion⁷⁰. Beraz, identitate honen eratze prozesuaren bitartean, langileriak, fabriketan, langile mugimenduan, talde politikoetan, edota **auzoan**, eraldaketa soziala bultzatzeko gaitasuna zuelaz kontzientzia hartu zuen eta diktaduraren azkeneko urteak (gerora trantsizioa bera ere), gizartea bere osotasunean (ekonomia, politika, antolaketa soziala, harremanak) aldatzeko aukeratzat hartu zituen.

5. BIBLIOGRAFÍA:

CHECA ARTASU, Martin, “Forces antifranquistes per un barri: el cas del Bon Pastor (Barcelona)”. In *Actes del Congrés “La transició de la dictadura franquista a la democràcia” (Barcelona 20, 21, 22 d’octubre de 2000)*, Bartzelona: Universitat Autònoma de Barcelona-Centre d’estudis sobre les Epokes Franquista i Democràtica, 2005; 47-55 orr.

DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cuan el carrer va a deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976)*, Bartzelona: Abadia de Montserrat, 2002.

DOMÈNECH SAMPERE, Xavier “La otra cara del milagro español. Clase obrera y movimiento obrero en los años del desarrollismo”. In *Historia Contemporánea*, 26. zkia, 2003; 91-112 orr.

DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo. Lucha de clases, dictadura y democracia (1939-1977)*, Bartzelona: Icaria, 2012.

EQUIZA, Jesús, “Urbanismo y parroquias en Pamplona y comarca”. In *Vasconia*, 29. zkia, 1999; 47-65 orr.

GARCÍA NIETO, María Carmen, “Marginalidad, movimientos sociales, oposición al franquismo. Palomeras, un barrio obrero de Madrid, 1950-1980”. In TUSELL, Javier, ALTED, Alicia eta MATEOS, Abdón (koord.), *La oposición al régimen de Franco*, II. Liburukia, Madril: UNED, 1990; 129-147 orr.

GOÑI, Alberto, *El rastro de la Txantrea. El poder contra la cultura popular*, Iruñea: Txantrean Auzolan Kultur Elkarte, 2010.

HOBBSAWM, Eric J., *Historia del siglo XX*, Bartzelona: Crítica, 2011.

LARRAZA, María del Mar, *Aprendiendo a ser ciudadanos: retrato socio-político de Pamplona, 1890-1923*, Iruñea: Eunsa, 1997.

LÓPEZ, Dolores eta MONTORO, Carolina, “Cambios en la ciudad de Pamplona (1946-1975). Una mirada desde la demografía”. In LARRAZA, María del Mar (zuz.), *De*

70. DOMÈNECH SAMPERE, Xavier, *Cambio político y... op. cit.*, 196 orr.

leal a disidente: Pamplona 1936-1977, Iruñea: Eunate Argitalpenak, 2006; 261-311 orr.

MARTINEZ I MUNTADA, Ricard, "Construir futurs. La dimensió anticapitalista del moviment veinal". In MOLINERO, Carme eta YSÁS, Pere (koord), *Construit la ciutat democrática, el moviment veinal durant el tardofranquisme y la transició*, Bartzelona: Icaria, 2010.

MENDIOLA GONZALO, Fernando, "Entre los viejos y los nuevos moldes: cambio social y político en Pamplona y su comarca (1951-1981)". In *Gerónimo de Uztariz*, 17/18. zkia, 2002; 211-250 orr.

OLIVA, Jesús eta RIVERA, María José, "Utopías y sentidos de habitar la ciudad dispersa: estrategias residenciales en el área metropolitana de Pamplona-Iruñea". In *Zainak Cuadernos de Antropología y Etnografía*, 23. zkia, 2003; 137-153 orr.

PEREZ IBARROLA, Nerea, "Klase komunitate baten hastapenak: Txantrea eraikitzen". In *Gerónimo de Uztariz*, 26/27. zkia, 2010-2011; 145-174 orr.

PEREZ IBARROLA, Nerea, *Langile klase berri baten eraketa. Iruñerria (1956-1976)*, Emilio Majuelo Gilek zuzendutako doktore tesia, Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Geografia eta historiako Departamentua, 2016.

PÉREZ QUINTANA, Vicente eta SÁNCHEZ LEÓN, Pablo, *Memoria ciudadana y movimiento vecinal. Madrid 1968-2008*, Madril: Los libros de la Catarata, 2008.

QUIROSA-CHEYROUZE Y MUÑOZ, Rafael eta FERNÁNDEZ AMADOR, Mónica, "El movimiento vecinal: la lucha por la democracia desde los barrios". In QUIROSA-CHEYROUZE Y MUÑOZ, Rafael (ed.), *La sociedad española en la transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador*, Madril: Biblioteca nueva, 2011; 207-220 orr.

SAINZ PASCUAL, Zuriñe, "El despertar de una conciencia ciudadana a través del urbanismo: el ayuntamiento de Pamplona 1966-1976". In *Gerónimo de Uztariz*, 23/24. zkia, 2008; 123-174 orr.

SAINZ PASCUAL, Zuriñe eta PEREZ IBARROLA, Nerea, "Transformación urbanística y evolución socioeconómica de una ciudad". In LARREA, Andeka (koord.), *Euskal Hiria: reflexión sobre la ciudad y las ciudades vascas*, Bilbo: ex liburuak, 2012; 105-159 orr.

SUBIZA, Blas eta ARROYO, Vicente, *Historia y recuerdos del mochuelo*, Iruñea: Lamiñarra, 2011.

TEBAR, Javier, "Entre el barri i la fàbrica. Cultures de la militancia sindical a l'àrea metropolitana de Barcelona (1939-1988)". In *Revista d'etnologia de Catalunya*, 25. zkia, 2004; 136-140 orr.

URDANIZ, Irantzu eta ESPARZA, Germán, *La historia escondida. Historia de los movimientos sociales en San Jorge-Sanduzelai*, Iruñea: Umetxea-Sanduzelai, 2008.

ZENBAIT EGILE, *Txantrea. Sembrando vida en la piedra*, Iruñea: Txantrean Auzolan Kultur Elkarte, 2002.

